

БІБЛІОТЕКА "ОРЛИКА"

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО

ВАПЛІТЕ

НАКЛАДОМ В-ВА «ОРЛИК»

Arwenly

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ БОРЦІВ ЗА ВІЛЬНЕ УКРАЇН-
СЬКЕ СЛОВО І ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.

А В Т О Р.

БІБЛІОТЕКА «ОРЛИКА»

Випуск 2

В А П Л І Т Е



ПЕТРО ГОЛУБЕНКО

ВАПЛІТЕ

**(ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ).**

В 20-ТІ РОКОВИНИ РОЗГРОМУ БОЛЬШЕВИКАМИ

Накладом В-ва «ОРЛИК»

1948

Друковано відбиткою з журналу «Орлик».

На світлині — група «ВАПЛІТЕ» («Вільної Академії Пролетарської Літератури») 1926 р. Зліва сидять: П. Тичина, М. Хвильовий, М. Куліш, О. Слісаренко, М. Йогансен, Т. Коцюба, П. Панч, А. Любченко; стоять (зліва): М. Майський, Г. Епик, О. Копиленко, І. Сенченко, П. Іванов, Ю. Смолич, О. Досвітній, І. Дніпровський.

I. ВАПЛІТЕ І НАШЕ «СЬОГОДНІ».

Цього року минає 20-ліття від часу розгрому української літературної організації ВАПЛІТЕ.

Марна була б спроба знайти у словниках чи в літературі вичерпливу відповідь на питання, що саме являє собою ця організація. В сучасному курсі історії української советської літератури про ВАПЛІТЕ не згадують зовсім. На еміграції згадувати про ВАПЛІТЕ ніби не заборонено, і час від часу ця назва появляється в статтях на літературно-естетичні теми. Проте, суть і внутрішній зміст та історичне значення цього явища ще не розкрито в усій повноті і ясності. На це склалося кілька причин і обставин. Цілком слушно в одній статті недавно відзначено, що «не тільки архіви, а навіть те, що випадково проскочило до друку, сьогодні нам недоступне. Тим то в історії нашої громадської думки і культури цей «німий» період сьогодні не діє, він ніби відсутній, навіть тут на еміграції...» (Ю. Дивнич — Українська революція в світі нашої громадсько — політичної думки. «Українські Вісті» 4 жовтня 1947 р.).

ВАПЛІТЕ займає визначне місце не лише в історії української літератури, як найпомітніше явище в українському літературному процесі в УССР. З іменем цієї організації та її творців зв'язана ціла доба в житті українського народу, що відома під назвою українського культурного ренесансу 20-их років. ВАПЛІТЕ була легальним організаційним вивершенням, ідеологічним центром Українського Відродження 20-тих років. Це одна з найблискуліших сторінок в розвитку української культури, духовости і нашої героїчної історії. В перспективі минулих літ ВАПЛІТЕ виступає особливо значущим і яскравим символом.

Ворог прикладав і прикладає всі свої сили і засоби, щоб викреслити цю сторінку з нашої національної пам'яті, запламувати її і принизити своєю брехливою пропагандою. Ці ворожі намагання, на жаль, не зустрічають у нашому українському суспільстві належного і чинного спротиву. Ба, навіть у колах деяких українських політичних угруповань, помітна така ж неґація і паплюження цього нашого минулого, що цілком збігається з ворожими намірами і тенденціями і є «водою на млин» ворога.

Доба українського ренесансу 20-тих років і ВАП-ЛІТЕ є для української еміграції «глухою» добою не лише з причин браку першоджерел і недоступності видань цієї доби. Помітною перешкодою до освоєння здобутків цієї доби є наявність цілої низки забобонів і упереджень супроти всього «підсоветського». Одною з причин є також партійно-сектанська обмеженість і примітивізм та недозрілість політичного мислення деяких наших політиків.

В уяві значної частини української еміграції радянський період в історії України — це чорне провалля небуття, порожнеча, яку виповнював своїм змістом лише московсько-большевицький окупант. Так, ніби Україна, український нарід і українська духовість там не існували і вони ні в чому себе не виявили. З поразкою українських Визвольних Змагань 1917—20 років українська історія ніби урвалася. Майбутнє України в уяві декого може початися лише з поворотом УНР чи гетьмана на рідні землі і лише з реставрацією УНР, чи якогось іншого еміграційного уряду, на Україні почнеться даліше продовження української історії. Ця частина живе спогадами цих часів і уявленнями того минулого. Все інше для неї чуже і тим самим не українське — советське або большевицьке. Ясно, що для цієї частини української еміграції радянський період — закрыта книга.

Друга частина еміграції іде ще далі. Її ідеалом є українське середньовіччя, Княжа доба. Конфлікт з сучасною реальною Україною і відсутність зрозуміння її є тут ще глибший. Ця частина наших політиків та ідеологів бачить початок нової України в собі і від себе. Вона живе «духом нашої давнини» і хоче надхнути цим духом сучасну Україну, виповнити її своїм змістом. А що сучасна Україна не може прийняти того змісту так легко, то звідси й методи діяння цієї політичної групи: вона хоче накинати світ своїх уявлень і свій лад силою. І діє вона в такому ж стилі — середньовічною нетерпимістю і фанатизмом. Дехто може вбачати в цих словах суб'єктивне перебільшення і тенденційну обічність. Але хто уважно прочитає писанину ідеологів цього політичного середовища і простежить його політичну практику, той не може прийти до інших висновків. Недавно ми читали статтю про боротьбу УПА в «Українській Трибуні», в якій автор нав'язує до княжої доби і в наших героїчних партизанах бачить відродження войовничого духа княжої України і того духа нашої давнини, який ніби оживляє і пориває до боротьби

наших сучасників. Це нагадує на одне місце з драми Миколи Куліша «Патетична соната».

Батько Марини Ступай говорить:

— Грай, Марино, патетичну, — Україна воскресає! Тільки що загітував, залучив до нашої просвіти аж трьох членів: учителя слобідської народної школи, сусіднього тезяра і нічного сторожа... Грай! Слухай, як дзвонить і грає Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цоки!... Чуєш, мчать? Сивоусі лицарі...

Марина (грає): Покійними не ввоєєш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!»

Ми шануємо наше минуле. І ще з більшою шанобою і повагою ставимося до наших сучасних оборонців життя, свободи і гідності українського народу. Але ця героїчна боротьба зобов'язує нас до чогось більшого, ніж до історичної романтики і вузько групової спекуляції кров'ю і героїзмом наших повстанців. Мусимо творити тут ідейну, і моральну, і матеріальну базу і опору тієї боротьби, яка ведеться в краю, та мусимо побільшувати її сили. Сучасні Ступай-Ступаненки такої ідейної і моральної бази не створять. Вони ідейно і психологічно не здатні бути оформлювачами ідеології сучасного руху спротиву і визвольної боротьби українського народу на сучасному етапі.

Рушійні сили нинішньої боротьби та її джерела не в минулому, а в сучасному, і ті сили ідейно не вміщаються у вузькі рамки ступай-ступаненкової просвіти чи екзотичної романтики згаданої політичної групи. Ця група виявила повну свою нездатність вийти за межі свого партійного гетта і заскорузлості і подивитися на світ тверезими очима сучасників.

Цілком логічно і у згоді з ідеологією і світоглядом цієї політичної формації вона негує не лише УНР і революцію 1917 року, а й (тим більше!) негує і зовсім не розуміє українського історичного процесу після поразки Визвольних Змагань і всього того, чим жила, до чого прагнула і що творила передова частина українського суспільства на Україні після 1920 року. Як доводять нам чолові ідеологи цієї політичної групи, революція 1917 року це була помилка — «раковина з калом», у яку штовхнули український нарід марксистів і большевики. Ніякого ренесансу в 20-тих роках на Україні, мовляв, не було, був суцільний ідейний і моральний розклад, а «свідомі українські діячі» робили в цей час «большевицьке діло» і т. д. і т. п. (Див. Юр. Горовий — «Про Український ренесанс ХХ. ст.»

Визвольна Політика, ч. 6—7 (1947). На думку цих же ідеологів «з погляду політичного хвильовизм — це український комунізм». Гасла Хвильового на їх думку лише «частково вірні, але й не нові, а частково не вірні і шкідливі. В багатьох випадках вони співпадають з гаслами Сталіна, що треба відсталу аграрну Росію перетворити в передову індустріальну країну. Різниця лише в тому, що Сталін говорить про Росію, а Хвильовий про Україну» (там же). З тих причин діяльність Хвильового ніколи не буде прийнята в історію українського відродження. Так говорять і пишуть ідеологи тієї політичної групи, яка прагне до тотальної гегемонії і вважає себе єдиним носієм української правди. І це вони претендують бути єдиними виразниками і репрезентами всього українського народу. Полемізувати зі зливою ось такої безвідповідальної писанини про наше минуле — невдячна робота. І ми її обминаємо.

Серед нинішніх політичних емігрантів є, проте, одна частина, яка безпосередньо вийшла з підсоветської дійсності, яка пройшла в ній відповідну еволюцію й ідеологічно-політичне оформлення. Одну з українських політичних партій (УРДП), яка склалася переважно з цих елементів, характеризує дехто, як «недобитий у тридцятих роках хвильовизм». На жаль, сталося так, що ця партія своїм ідейно-політичним змістом і взятим політичним курсом не зовсім відповідає цій назві. Безперечно, що в цій політичній групі є кілька осіб, які психологічно й ідейно є носіями світогляду й ментальності хвильовизму, але не можна сказати, що вони теоретично усвідомили свою суть як хвильовизм в його дійсних ідейно-світоглядних тенденціях та ідеологічній системі. В ідейно-політичному оформленні цієї партії багато пошкодила нинішня ситуація. Політичний примітивізм і загумінково-сектанська психологічна заскорузлість «націоналістів» з «блискучого відокремлення» в теорії і практиці створили українському націоналізмові не добру славу. І з другого боку, Великі втрати ОУН під проводом полк. Мельника понесені під німецькими окупантами і братовбивчі постріли не дали змоги розгорнути позитивні ідейно творчі якості українського націоналізму. Все це відштовхнуло УРДП від націоналізму і вона стала на шлях його заперечення. Але по суті, при цьому заперечувано негативи бандерівства чи, скажімо, деякі тези доктрини Донцова, а не український націоналізм у ширшому значенні. Багато заважила тут компромітація назви «націона-

лізм» і плутанина понять і означень. Так прийшло до парадоксального положення: «хвильовисти» стали не лише проти бандерівства, а й проти націоналізму взагалі і взяли курс на соціалізм і марксизм, тоді коли по суті хвильовизм логічно веде до повнокровного націоналізму. Справа звичайно не в назвах. Хвильовисти мали в кишенях партійні комуністичні білети, а по суті стояли на позиціях українського націоналізму. Доцільність вживання назви «націоналізм» в сучасних історичних обставинах дехто ставить під сумнів. Але йде справа про сутність. УРДП, ставши на шлях заперечення націоналізму і взявши курс на зближення з соціалістами, логічно й по суті ухилилась від накресленого Хвильовим шляху. А після цього і Хвильового і хвильовизм стали нагинати до свого партійного копита «революційної демократії». І цілком природно, що «націоналісти» з «блискучого відокремлення» бачать свою місію в тому, щоб таких «недобитків хвильовизму» добити...

Повертаючись до нашої теми, мусимо ствердити, що УРДП хоч і внесла в наше політичне життя деякі позитивні ідеї, що впливають з сучасного буття української нації, але не є покищо повним виразником тих ідей і тієї політичної течії, що зв'язана з іменем Хвильового і ВАПЛІТЕ. А ці ідеї є генеральними ідеями й нашого часу.

Хвильовий на певному етапі був українським комуністом. Таким він є в новелі «Я». У «Вальдшнепах» в образі Карамазова він уже переживає кризу. Ідея «загірньої комуни» поступається в його світогляді перед ідеєю відродження української нації. Він ще пов'язує майбутнє своєї нації з «якоюсь там» клясою. Але перелам від комунізму і марксизму до нового світогляду вже наявний і вже накреслено перспективу. Цим перспективним образом є Аглая — «нова людина нашого часу», одна з тих молодих людей, що як гриби по дощі виростають в новій українській дійсності. Ті, що «від природи покликані до кипучої діяльності» в нових обставинах і які творять новий український світогляд і «нову українську дійсність на новому етапі». Вони є антиподами Ступай-Ступаненків і Карамазових. Аглая проголошує, що від матеріалізму залишилися в сучасності тільки «ріжки та ніжки» і що Маркс є зовсім чужородним елементом для України. Такої заяви від уердепістів ми щось на чули, а, навпаки, чули щось протилежне. Як же після цього можна вважати УРДП складкоємцем хвильовизму і наступниками Аглаї в сучасному?

В полеміці з російськими імперіялістом і великодержавником большевицької формації Аглая заявляє: «Справа в тому, що український націоналізм не дає і не дасть спокою твоєму російському мракобесію. Справа в тому, що як ти не кажи, а в його особі виходить на історичну арену молодий прогресивний фактор».

Такої оцінки українського націоналізму з боку УРДП ми щось не чули, а навпаки чули знову ж таки щось протилежне. Відмежування від націоналізму з боку УРДП є справою неприродною і помилковою. Одна справа — боротьба з «блискучим відокремленням», і зовсім інша — проблема українського націоналізму в ширшому його ідейному змісті й означенні.

У зв'язку з цим є цікавим простежити на матеріалах ВАПЛІТЕ цю проблему в підсоветській дійсності.

Партійна тенденційність і обмеженість деяких «націоналістів» не дозволяють їм зрозуміти хвилювизм і його епоху в їх позитивних і творчих якостях. Але таким же партійно-тенденційним однобоким і поверховним є сприйняття і розуміння хвилювизму і з боку тих його прихильників, які, протиставляючись сектанському націоналізмові підтягають Хвилювого до своєї партії і роблять з нього «революційного демократа». У хвилювизмі та в його добі, виходячи з антинаціоналістичних позицій, ідеологи УРДП поминають найбільш істотне для Хвилювого і хвилювизму і беруть лише те, що придатне для обґрунтування позицій «революційної демократії». В теоретичному усвідомленні і обґрунтуванні цих своїх позицій і своєї ідеології УРДП є кроком назад від хвилювизму, а не його продовженням в сучасності.

Хвилювизм — не лише історія, а й сучасність. Як недавно заявив голова правління Союзу советських письменників УРСР, «бацилі хвилювизму і тепер живуть в середовищі деяких українських літераторів. Боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології залишається і сьогодні одним із найважливіших завдань большевицької партії» («Правда», 4. VII. 1947 р.).

ВАПЛІТЕ і ваплітяни і були тим «молодим прогресивним фактором» в українській дійсності в УССР, який не давав спокою «російському мракобесію» і виводив українську націю на шляхи відродження і прогресу. Це був дійсно Sturm und Drang період української духовості. В умовах підсоветської дійсності ваплітяни не могли себе назвати націоналістами. І,

зрештою, вони могли б і в інших умовах не прийняти цю назву. Між собою вони звали себе «відродженнями». Але справа не в назві, а в суті. Їх провідною ідеєю була ідея відродження української нації. А звідси й рух цей, поминаючи назву «націоналізм», можна б назвати як Рух Українського Відродження, що по суті є те саме. Ідейним і духовим патосом діяльності ваплітян було одне завдання і одна спільна для них всіх мета — Відродження Української Нації.

Всебічне і правдиве висвітлення того ідейного і духового руху, який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливе значення. Мусимо пізнати і знайти себе. Не слід робити це шляхом нав'язування до нашої суті якоїсь обов'язкової назви досі існуючих «ізмів». І не в назвах справа. Важне те, як і наші націоналізми, соціалізми, монархізми, — чи вони є виразником нації та її потреб в сучасності. Московські комуністи є не гіршими носіями московського націоналізму ніж довоєнні слав'янофлиї у їх протиставленні до «западників». Діалектика розвитку ідей і політичних течій викине таку штучку, що ті, які іменують себе націоналістами, стають найнебезпечнішими його глибокопателлями і тормозом на шляху поступу і духового відродження нації.

Справа, отже, в тому, щоб правильно зрозуміти український історичний процес, мати ясний український світогляд, бути виразником передової української ідеології, щоб вони відбивали істоту української нації її інтереси і потреби її розвитку. Рух, який формує таку ідеологію і такий світогляд, та відбиває істоту і духовість нації, що скерований на забезпечення інтересів і потреб нації і впливає з високої ідейності і патріотизму, ми називаємо націоналізмом. Ця назва може декому не подобатись. Це слово часто утотожують з шовінізмом, національним егоізмом, вождізмом і т. д. і т. п. Воно скомпромітоване нашими невдахами — націоналістами з табору «блисучого відокремлення». Але такий рух — органічний вияв життя нації, і він позначається в науковій філософській термінології націоналізмом. Цим терміном означається національна самосвідомість, патріотизм і воля нації до свого самоздійснення і самозавершення. Теоретичні напрямні цього руху, його ідеї і принципи не є вигадкою чи творчістю того або іншого реформатора суспільства. Вони є загальним теоретичним висловом дійсного буття нації, висловом історичного руху, що відбувається в дійсності. З цього погляду вив-

чення епохи ВАПЛІТЕ і ваплітянства має для нас особливо важливе значення. Ця доба ще не відійшла в історію — остільки існують всі ті умови, в яких виріс Хвильовий і в яких сформувалася його ідеологія і його світогляд. ВАПЛІТЕ і ваплітян розгромлено і загнано в підпілля, а на еміграції опинились лише їх «недобитки». Але «бацилі хвильовизму, як свідчить і сьогочасна дійсність, щоразу відроджуються в тому середовищі. Тисячі Аглай, як гриби виростають біля комахейок...» Вони є основною рушійною силою руху, який вирішить українську проблему по-своєму, а не так, як її вирішує тепер Москва, і вони формуватимуть обличчя нової України. Бо лише вони — живі люди нашої епохи є носіями сучасного буття нації, синтези мислення і генеральних ідей української свідомості, породжених і перевірених в огневій пробі часу в самому центрі життя, в боротьбі і творчості українського народу. Не важне те, яким «ізмом» позначити цю ідеологію, і цей рух: важне — його знати і відчувати.

Український націоналізм як політичний і духовий рух у нашому визначенні мусить задовольнити дві такі найголовніші вимоги сучасності: 1. В ідеологічно - духовій площині дати синтетичну систему ідей життя і світовідчування, що впливають з органічно-національних джерел, і яка поєднала б минуле з сучасним, український традиціоналізм з революційним і активним відношенням до дійсності в сучасному і виявила б духову соборність українства на нинішньому етапі історичного розвитку української нації. 2. В суспільно - політичній площині призначення українського націоналізму в тому, щоб створити такий лад, такі форми політичного, суспільного і економічного життя, які відповідали б вимогам і потребам розвитку національного організму, суспільно-економічному прогресові і духовому відродженню української нації.

Цим вимогам не може відповідати та частина нашої еміграції, яка відірвалася від сучасного життя українського народу і для якої українська історія обірвалася з поразкою визвольних змагань 1917—20 років. Шлях у майбутнє лише для тих, хто дивиться не назад, а вперед — для нових людей і сучасників.

І ось тут перед нами постають питання: де ж ті люди, що на них часто посилаються у нас як на передові революційні політичні сили сучасної України? Які їх ідеали і настрої? До чого вони прагнуть? Яка їх ідеологія і програма? В якому напрямі йде ідейно-

політичний розвиток сучасної української людини в УССР? Чи знає сучасна українська опозиція до сталінського режиму і московського більшовизму, чого вона хоче і що поставить на їх місце?

Ці люди — на Україні. Частина їх на еміграції. Слід відзначити, що ні стара еміграція, ні нова для себе не використали ще повною мірою щасливої нагоди приявності тут представників нової радянської генерації. Стара еміграція намагається дотримуватись своїх усталених традиційних поглядів і засад і не хоче визнати переваг нової еміграції. А інколи задивляється на «нозих», особливо молодших з недовір'ям і упередженням. Щоб скористатись з приявності за кордоном живих представників сучасної України, стара еміграція мусить перебороти в собі почуття озлобленості і ворожості до всього підсоветського, як до чогось нібито неукраїнського і меншвартісного.

Нова генерація емігрантів теж не скористалася як слід з щасливої нагоди, щоб порозумітись між собою і спільно пошукати правдивого свого ідейно-політичного оформлення. Правда, тут завинила більше стара еміграція, її партійна розпорошеність і розбиття. Нові емігранти прийшли на готове і мусіли щось вибрати. Не завжди цей вибір робився на підставі поглядів і за принципом ідеологічної співзвучності. Часто вибір був випадковий. І тому дехто пізніше перебігав до іншого табору. Але й це не всіх задовольняло. І тоді невдоволені з існуючих політичних угруповань створили свою зовсім нову революційно-демократичну партію. А дехто zareагував на такий стан міжпартійного розбиття і взаємної ворожнечі ще й так: «я — українець і не належу до жадної партії».

Слід також мати на увазі, що приналежність до нової української еміграції і нової генерації ще не означає, що кожен з її представників може її ідейно і політично репрезентувати. І навіть утворення окремої нової партії частиною цієї генерації ще не означає, що в ній маємо ідеологічне і політичне оформлення, адекватне дійсному політичному мисленню й ідеології всієї генерації. Всім цим ми хочемо сказати: дійсність, стихія і буття — це одне, а теорія — це щось інше. Теоретичне, ідейно-політичне оформлення не така проста справа. Всім цим визначається значення теорії в оформленні українських політичних сил на сучасному етапі.

Факт, що в УССР протибільшевицькі сили у своє-

му ідейно-політичному сформленні пішли не по лінії відновлення до того існуючих партій, а по лінії консолідації і злиття. У ВАПЛІТЕ були і колишні комуністи і соціалісти-революціонери і т. д. Але тут вони творили одне органічне ціле — одну ідейну і духову спільноту. Ідейна і світоглядова суть ВАПЛІТЕ була новим етапом у політичному і духовому розвитку українських політичних сил в УРСР і не відповідала жадній з існуючих до того часу партій. Об'єднала їх всіх національна ідея, ідея відродження української нації. І творили вони один рух — Рух Українського Відродження.

Але шлях до такої єдності йде лише через виразне усвідомлення і теоретичне обґрунтування основних провідних ідей нашого часу і генеральної лінії політичного і духового розвитку.

ВАПЛІТЕ, не зважаючи на те, що в ній були люди, що належали давніше до різних партій та що в мистецькій творчості виявлялися тут різні стилі і напрямки, була водночас ясно окресленою ідеологічною групою. І це було основою їх духової і організаційної єдності. Микола Куліш, Микола Хвильовий, Аркадій Любченко, Лесь Курбас і ще інші ваплітяни — це один світ, один світогляд і одна програма. Наше завдання — відновити цей світ, реставрувати його ідейно-політичні і літературно-естетичні ідеї і принципи, освоїти їх, зробити цей світогляд радянського періоду живим і привабливим у нашій біжучій ідейно-теоретичній і практичній політичній і культурній праці.

Згадана частина націоналістів з-під знаку «блискучого відокремлення» схильна критично ставитись до Хвильового, як до українського комуніста, твори якого, мовляв, є «не раз просто шкідливі для нас через вільне чи невільне виправдування жовтневої революції» і через те, що «він, либонь відштовхувався від «петлюрівського націоналізму» («Час», 29 червня 1947 р.). Така негачія Хвильового виростає з відірваності цієї частини націоналістів від революційних процесів на Україні і психологічної ворожості чи несприйняття тих змін і різниць, які внесла в український світ революція 1917 року. Тоді, коли ці націоналісти наставлені до революції, як до джерела розкладу і деморалізації, покоління Хвильового і організація ВАПЛІТЕ сприйняла революцію як універсальне джерело Українського Відродження.

З цього погляду всебічне і правдиве висвітлення

того ідейного і духового руху. який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливо велике значення.

II. ШЛЯХ БОРОТЬБИ.

Перед нами фотографічний знімок з листа Миколи Хвильового до Аркадія Любченка. На світлинці тільки ось ці слова: «...нашу літературу на широку європейську арену. Словом треба мужатись — наше «впереді».

Привіт всім «бувшим».

Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія!

Тисну руку

Микола Хвильовий».

Цього листа писав Микола Хвильовий 1927 р. з закордону, де він лікувався, довідавшись, очевидно, про розгром ВАПЛІТЕ. У нас немає сьогодні безпосередніх даних, щоб підтвердити, що хотів сказати Хвильовий словами, що на них ми звернули увагу: «Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія». Але з листа видно, що після розгрому «Вільної» Академії, за якою наглядали, яку від самого початку її існування цькували і яку нарешті разігнали, Хвильовий настроєний оптимістично і по-боевому: «Треба мужатись — наше «впереді». «Впереді» він бачить Державну Академію Української Літератури, в українській державі. Не маючи безпосередніх даних, які б ствердили таке наше розуміння тих слів, ми, проте, на підставі інших «посередніх» даних можемо ствердити, що діяльність Хвильового і ВАПЛІТЕ була скерована саме в цьому напрямі. Повна державна самостійність України, вільний розвиток української культури і всебічне відродження української нації — це була неписана програма того руху, що відомий під назвою «хвильовизм». Цей рух був ідеологічним виверненням українського ренесансу 20-их років. ВАПЛІТЕ була його легальною організаційною формою і духовим центром.

Роля Хвильового як центральної фігури й ідеолога Українського Ренесансу в 20-их роках досить відома. Про це згаданий уже нами член ВАПЛІТЕ і найближчий друг Миколи Хвильового Андрій Любченко у своїх спогадах писав:

«Він завжди перший умів відчутти те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й логічно синтезувати її, обергаючи в рушійний чинник, що швидко гуртував відданих однодумців. Тому саме в нього зародилась ідея створення пів-офіційної студії «Урбіно», що збиралась у нього ж на квартирі і була прообразом ВАПЛІТЕ. І саме він, тільки він міг бути надхненником і творцем славнозвісної Вільної Академії, засудженої потім владою, як організації «контр-революційної». Він же, про-никливий і невідступний, знайшов дальший вихід у видаванні «Літературного Ярмарку», де під маскою співробітництва правовірних літературних писарів і гайдуків фактично продовжувалась лінія ВАПЛІТЕ. А коли і «Ярмарок» розгромлено, не хто інший, як передовсім він спричинився до народження «Проліт-фронту», де так само затушковано продовжували існувати традиції і засади ВАПЛІТЕ. Невдачі й труднощі ніколи його не зупиняли — навпаки, спонукували до активнішої дії. Досить притомлений тяжким життям, він проте не розчаровувався. Він твердо ві-рив у соняшне майбутнє України, лише намагався не обдурювати себе й інших щодо сучасного її «хожденія по муках» (А. Любченко — «Його таємниця»).

Ці слова сучасника Хвильового, а також його високомистецька творчість і хвилюючі памфлети, літературна дискусія і організація ВАПЛІТЕ, роман «Вальдшнепи» і сама смерть Хвильового малюють перед нами чітко і ясно профіль цієї небуденної людини — борця й революціонера на тлі цієї бурхливої епохи.

ВАПЛІТЕ почала своє легальне існування в січні 1926 року. До її складу ввійшли найвидатніші українські письменники, які перебували в цей час у тодішній столиці України — Харкові, а саме: М. Хвильовий, М. Куліш, М. Яловий (Ю. Шпол), О. Слісаренко, О. Досвітній, П. Тичина, М. Йотансен, Г. Шкурупій, В. Сосюра, П. Панч, О. Копилenko, Гр. Епик, Ю. Яновський, І. Сенченко та інші.

Характеристичною особливістю ВАПЛІТЕ було її наставлення на високу якість і високу культуру. Літературні противники називали за це ваплітян олімпійцями. І дійсно, до ВАПЛІТЕ з повним правом можна віднести означення її як еліти нації. Це було ясно окреслене середовище, що мало свій світогляд, свою спільну мету, свою естетику і свій стиль, навіть у побуті. Зокрема сучасники звертали увагу на таку деталь, що ваплітяни приділяли велику увагу вивченню європейських мов. Особливо улюбленою і поши-

реною була французька мова. В той час у совєтській дійсності це видавалось чимсь новим, незвичайним і розцінювалось дуже часто мало не як «буржуазний забобон». До речі, ту риску, що певною мірою характеризує ваплітян, Хвильовий переніс на героїню свого роману «Вальдшнепи» Аглаю. Вона захоплюється французькою літературою, читає її в оригіналах і в розмові часто користується французькою мовою. Цим самим вона відрізняється від Ганни, яка «не говорить французькою мовою» і коло інтересів якої не виходить поза рамки передової «Правди» чи «Комуніста».

Про значення такого духового і культурного середовища, яким була ВАПЛІТЕ, говорив, між іншими, Лесь Курбас, який належав до цього кола і творив його також у театральнім секторі і засобами театру. В доповіді на театральному диспуті, яка потім була надрукована в журналі «Вапліте» ч. 3, він говорив:

«До революції кращі люди або тікають з України або дають себе задушити, зломити характер, талант, культурність. Не в тому річ, щоб, скинувши кобенька в житті і на сцені, обзавестись фракком, а по суті лишитись малорослим, а в тому, щоб своє визволення реалізувати в утворенні таких культурних обставин, які піднімуть пролетаріят України і тих, хто з ним іде, до вершин творчості вселюдського значення...»

«Всякий новий центр, що виростає на природному і догідному ґрунті, викликає до життя тисячі нових сил, що інакше загинули б. утримує біля натурального для себе середовища кращих людей, даючи їм, таким чином, змогу найбільшого зросту».

Цією своєю настановою — творити своє власне натуральне середовище на Україні, свій власний центр і підноситись до вершин творчості вселюдського значення, ВАПЛІТЕ творить новий етап у розвитку української політичної свідомості і духовості.

До революції, а також і на початку революції, українська національна інтелігенція мислила ще «всеросійськими» категоріями і гуртувалась в політичних партіях за московськими зразками. Ми мали так само, як і росіяни, своїх с-деків, с-ерів, і т. д. Українська еліта бачила розв'язку всіх проблем на Україні у «світовому поступі» і покладала всі свої надії на російську демократію, на міжнародній пролетаріят, на соціалізм і т. д. Центр світу, надій і сподівань був не на Україні і не в Україні. Філософія життя і теорія української інтелігенції була наслідуванням чужих зразків, а не виростала з природного українського

грунту. І серед української інтелігенції панівним світоглядом був марксизм. Вона не вірила в себе, в свої сили і не усвідомлювала специфіки українського історичного процесу і відмінності його від російського, що обумовлювало окремий характер і цілі Української Революції.

Згаданий уже нами Лесь Курбас з приводу цього говорив: «Я знаю, що серед українського громадянства не перевелось із віків рабства засвоєне недовір'я у власні сили... У вас (театральних рецензентів — прим. наша) іноді трапляється погана звичка протекціонально похлопати нас по плечу. Бросьте его... Тільки бо тоді ви станете дійсним активом молодії української театральної культури, коли відчуєте, що **Харків — це ваша столиця, що революція є ваше діло**, а не назадняцтво, тоді тільки замовкнуть (общеруські) атавізми... Я міг би вам показати рецензії на Джімі Гіґінса в «Комуністі», де фалшовано дати московських постановок, щоб показати залежність Джімі Гіґінса від московських театрів». З обуренням відкидаючи це фалшоване твердження і характеризуючи його як наслідок общеруського атавізму, Курбас закликає культурних українських робітників «всяким робом пособляти революційним колективам, що є в Харкові і часом під впливом «Березоля» народжуються. Утворити серед них ту атмосферу шляхетного революційного суперництва, атмосферу жвавих диспутів, обговорення і ініціативності, — все те, завдяки чому **Харків — столиця України, центр, що дає тон і характер цілій нації**, — в майбутньому перетвориться в справжній центр театральної української революційної культури... Український театр ховає в собі ті величезні сили і можливості, які з природи речі висовує нова кляса і з новими перспективами нація» («Вопліте», ч. 3 — Лесь Курбас — «Шляхи Березоля»).

Наведені думки Курбаса про шляхи розвитку українського театру, про подолання назадняцтва і общеруських атавізмів, з висуненням вимоги творити свій власний духовий і культурний центр в українській столиці і на Україні, цілком відповідають настанові ВАПЛІТЕ. Та це й зрозуміло, коли взяти до уваги відомі факти щільного зв'язку ВАПЛІТЕ з театром «Березіль» та їх спільні зустрічі. Вплив ВАПЛІТЕ і зокрема Хвильового позначився на всіх ділянках суспільного життя і культури цього періоду. Власне, трудно говорити про «вплив». Це була єдина течія, єдиний процес усіх творчих сил України на всіх ділянках українського життя. Заслуга Хвильового бу-

ла в тому, що він, як уже відзначено вище, «перший умів відчутти те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й лаконічно синтезувати її і через це був творцем нового світогляду і нової ідеології, обертаючи її в рушійний чинник і гуртуючи навколо себе відданих однодумців».

Подолання назадняцтва, «общерусскости» і курс на власний національний духовий центр — це була лише одна, з цілої низки інших, риса тієї нової ідеології і нового світогляду, що найвиразніше виступала у ваплітян. Це був новий етап і в розумінні самого поняття української нації. Формується нове уявлення образу України. Вкладається новий зміст і надається новий характер українській культурі і духовості. Не у всьому було продовження старих національних традицій. Від деяких з них відштовхувалися, деякі з них заперечувалися. Відштовхування чи заперечування не було запереченням національної суті й національного змісту. Навпаки, це було поглиблення і розгорнення національного, піднесення його не вищий щабель і переростання його в нову дійсність.

Відштовхування і заперечення виступає тут, як принцип розвитку і руху на новий щабель. Ваплітяни негують і осуджують «безвольний потяг до провінціального прозябання, дореволюційної норми», «самозакоханість, самозадоволення», «абсолютну безкритичність», «брак темпераменту сучасности» і «принципіально вороже ставлення до всякої свіжої думки». І висуюють гасло: «Геть з консерватизмом!» «У всяких нових обставинах виростає нове завдання. Нове завдання вимагає нових засобів. Швидко тече життя і коли зростає хвиля, що хоче його повернути назад, пливи проти води, при проти рожна, як казав Іван Франко». «Не треба відходити від позицій найактивнішого відношення до сучасности». Треба зв'язуватись з передовими інтелектами світових культур, а од минулого брати не форми, що завжди ефемерні, як психологічна мода, а вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи. Тому прямування до досягнень науки, до наукового світогляду, до раціоналізації та науковости у всіх ділянках людської створчости».

Всі ці слова виписані нами з цієї ж доповіді Курбаса, що її поміщено у журналі «Вапліте», ч. 3. Те ж саме проголошував і Хвильовий у своїх «Думках проти течії» та інших памфлетах. Залишається враження надзвичайної узгіднености — так, ніби Курбас складав доповідь про розвиток українського театру і

шляхи «Березоля» за тезами Хвильового, відповідно їх застосовуючи в театральній ділянці.

Активне відношення до сучасності, що про нього говорить Курбас, як про позиції «Березоля», є невідпадковою фразою. В іншому місці Курбас цілком ясно відзначає, що він у своєму театрі виходить «од нової, не пасивної, а життя змінюючої установки». Цікаве, що й мистець І. Врона на сторінках журналу «Ваплите» у статті «На шляхах революційного мистецтва» виходить з тієї ж самої установки. Він пише: «Все дореволюційне українське мистецтво носить тавро глухого провінціалізму, плоского побутовізму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства. поруч з низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». І далі, переглядаючи творчість деяких українських мистців, І.Врона пише: «Бурачек — тонкий і чутливий пейзажист — імпресіоніст, але ж імпресіоністичне світосприймання — зовсім на наше сучасне революційне активне світосприймання (підкр. наше).

Активізм і волюнтаризм — це одна з рис українського світогляду радянського періоду, який найбільше виявився в добу українського ренесансу 20-их років в УССР. Вживаємо терміну «радянський період» цілком свідомо, відрізняючи його від терміну «советський», що є тотожний з «малоруським». Справа в тому, що український ренесанс 20-их років і ті сили, що в ньому діяли, не можна утотожнювати ані з унерівщиною, ані з советським малоросійством — тобто пристосовництвом до окупанта і опортунізмом тих українських сил, які ідейно розбрілись і стали покірними слугами Москви — як «пролетарського центру». Український ренесанс 20-их років є продовженням національної лінії і творчістю національних сил, але на новому етапі і з новим ідейно-світоглядом підложжям. Це досить ясно видно з виступу того ж таки Курбаса, який між іншим, відзначає: «Характерно, що між методами, наставленнями і смаками театального відділу мистецтва УНР та методами, до яких часом спихає ГПО УРСР (Головну Пол. Освіту УРСР) «воинствующий» обиватель — більше спільного, як одміного. Так от факти громадської психології спізняються проти економічної та політичної дійсности. Революційна течія в українському театрі, протиставляючи себе провінціальності, селянськості та натуралізму психологічної УНР, — мусить принести з собою натомість до логічного кінця доведене не фалшоване культурне самовизначення»... (там же).

І дійсно, московсько-большевицька політика ще й донині охоче дозволяє і навіть культивує так звану національну форму на Україні, втискаючи в неї свій зміст. Українцям дозволено рядитись в широкі сині шаровари, носити українську сорочку і співати українських народніх пісень. Але ж знову таки — лише таких пісень, де виявляється ота провінційальність і солянськість і старанно поминається українська історична героїчна пісня. Етнографічний натуралізм, що був такий властивий «психологічний УНР» не страшний для Москви. Навпаки, вона його підтримує з подвійною метою, а саме: в цих нешкідливих формах підтримати ілюзію національної свободи українців в УРСР і затримати розвиток українського мистецтва і культури на рівні «глухого провінціалізму» пролетарського малоросійського стилізаторства і малоросійсько-советської ідеології з тим, щоб накинути свою «вищу культуру», культуру московську і асимілювати українське населення.

Хвильовизм і ВАПЛІТЕ, як породження Української Революції і українського Відродження, на новому етапі скеровані в протилежному напрямі. З ідеології ВАПЛІТЕ і нового українського світогляду, творцем якого вона була, впливає і естетика і погляди на мистецтво.

«Можна вірити тільки в те мистецтво, що просуває вперед всю будову мислі, відчуття, побуту для боротьби за завтра і для примінення його... Громадська позиція лягає, природно, в основу шляхів «Березоля», його мистецької продукції. Театр як і всяке мистецтво... мусить не забувати акцентувати свою виховну роль. Лише в епохи занепаду, в часи вмирання кляси, що себе пережила, театр стає забавою, чистим відпочинком, розвагою...

Тут справа в тому, щоб сьогоднішнє гасло завтра зробилося інстинктом, а начитаний світогляд органічним світовідчуттям... Мистецтво нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів. Треба розглядати мистецтво в динамічному процесі передачі світовідчуваючих ідеологічних змістів, а не в його статичності. Немає і не може бути ні стабілізації, ні повороту назад. В наш переходовий час нема і не може бути стилю, на якому ми могли б стабілізуватись. Бо стиль наш — це динаміка становлення, це динаміка формальних тенденцій в мистецтві, що так само шукають свого **завершення, своєї повноти, так як шукає їх наше життя в економіці та політиці.** На Україні не можна і шкід-

ливо говорити про реалізм, що котиться до звичайного безвольного натуралізму. Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят **шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів. Колосальне завдання виростає перед нашим мистецтвом змінити в корені світовідчуження нашої відсталості»** (там же).

Підкреслені нами слова про «шукання нашого сучасного обличчя нації» і про «завдання змінити в корені світовідчуження нашої відсталості» є дуже характеристичним для ВАПЛІТЕ. Це було загальне настановлення, і в ньому ідеологічна суть ваплітянства.

Шукання нового сучасного обличчя української нації — це типова риса нового етапу в розвитку української духовності і нового українського світогляду доби ренесансу.

Старе поняття України, як образ вишневих садків коло хати, біленьких хаток і завітаних хуторів, у процесі революції відходило в минуле. Стало ясно, що такої України вже не може бути. «І в образах колективного «просвітянину» в памфлетах М. Хвильового, героїв «Печатки» Б. Антоненка-Давидовича, дядька Тараса в Кулішовому «Мині Мазайлі», покоління двадцятих років розпрощалось з цією Україною. Іноді з сльозами, іноді з глумом розчарованої надії, — як цілком слушно відзначає Ю. Шерех (Дивись Збірник МУР-у ч. 1, ст. 56). Були й такі, що зміст революції вбачали в цілковитому запереченні тієї вишневої України: «Вишневі садки — під сокиру!» «Це було заперечення, піднесене в принцип... Це були закономірні в кожному процесі крайності. Ці люди теж шукали нового образу України. «Але не їм судилося її знайти. Її знайшли ті, хто спромігся на синтезу» (там же). Її знайшов Хвильовий у своїх «Вальдшнепах». Коли ми читаємо, скажімо, ось ці признання Хвильового: «Я до безумства люблю наші українські **степи**, де промчалася синя **буря** громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати»), знаю, як пахнуть майбутні **города** нашої миргородської країни», — то бачимо не лише «садок вишневий коло хати», а й майбутні **города**. І в степах українських не лише високі козацькі могили стоять та сумують. Тут промчалась нова синя **буря** громадянської баталії. Це вже нова Україна.

Для попередніх поколінь Україна — це насамперед село. Дядько Тарас у п'єсі Куліша «Мина Мазайло» надто радіє, коли почув старі козацькі прізвища Дорошенка і Сагайдачного. І як же він при-

кро розчаровується, почувши, що цей Дорошенко і Сагайдачний є робітники — металісти і працюють на великому машинобудівельному заводі. В уяві дядька Тараса це ніяк не в'яжеться. Для нього робітник — це щось не українське, і велике місто — це вже не Україна. Покоління 20-их років, навпаки, саме тут шукає нового образу України. Хвильовий кидає гасло: «Дайош пролетаріят!», яке розумілось, як українізація міста і робітничої класи України. Підмогильний пише роман «Місто», де показує, «як селян скоряється місту, щоб скорити місто», Михайло Івченко ставить проблему створення нового психологічного типу українця, Борис Антоненко-Давидович шукає України в шахтах Донбасу, Юрій Яновський «поетизує, як серце нової України — портову Одесу».

Нову Україну знайшли «всі ті, хто спромігся на синтезу — принаймні знайшли шлях до неї. Вони влили в поняття України новий зміст. Вони заперечили старе не в ім'я того, щоб його відкинути, а в ім'я того, щоб надхнути його новим життям. І їм пощастило це зробити. В цьому є зміст українського культурного ренесансу 20-их років... Така суть ідеологічно-літературного руху, який ми звикли зв'язувати з ім'ям Хвильового, хоч він далеко ширший» (там же).

Село вже не протиставляється місту, а йде до міста, щоб його скорити і зробити українським. І, з другого боку, саме село в процесі революції перероджується і психологічно наближається до міста. Така тенденція часу і вона знаходить у творчості ваплітян свій вислів і своє ідеологічне оформлення. Це особливо яскраво можна проілюструвати уривком із статті Миколи Хвильового — «Соціологічний еквівалент» («Вапліте» ч. 1). Хвильовий порівнює підхід до села і його бачення у творчості двох українських письменників — Косинки і І. Сенченка і знаходить таку різницю:

«Косинка дивиться на село очима вразливого лірика... В поле його овиду попадають тільки ті явища і ті люди, які відповідають його уявленню села, як певної економічної категорії, не як динамічній суспільній одиниці, а як виключній психіці, як абсолютному антиподу до города, як певній статичній одиниці...

Ці люди — несвідома маса. В їхніх словах «капітал» звучить страшенно неприродно. Це не куркулі, не середняки, не незаможники. Це темна атавістична

сила. Це — по суті, хоч це й дивно, зовсім не село. Це реакційне коло на фоні сільського пейзажу».

«І. Сенченко, не будучи, селописцем, показав нам справжнє село, продовживши в цьому сенсі Винниченка. Він дав нам цілу галерію негативних типів, він поставив своїх героїв на страшенно непривітливий фон селянської дійсності. Але й темні типи і відворотна дійсність не несуть в ваше серце сумнів, бо за ними ви бачите ледве помітні силуети людей — **більш досконалого життя**. Ви відчуваєте подих справжнього життя, обличчя непереможної сили основних законів громадянського розвитку. Це вже люди діла, це вже не абстрактна сила, а цілком конкретні одиниці. Але це люди і цілком новою вдачі і нових філософських міркувань... Це вже не той хохол, що три години чухався, — ці люди не бояться небезпеки. «Тим краще, — каже один герой, — де небезпека, там завжди можна показати своє уміння орієнтуватись... і не ловити гав». Це «економісти». Вони люблять дивитись вперед, в корінь... Ці люди живляться навіть з ідеї національного відродження... Всі хочуть сп'ятися на шаблі життя. Це і справді цікава галерія «**нових людей**», від цих оповідань і справді пахне життям, любов'ю, працею, непевністю і стражданням. **Все тут рівняє на місто**. Словом Сенченко прекрасно показав нам сучасну провінцію в потенціях економічного розвитку».

Ми не вдаємось тут в аналіз, того, наскільки правильно Хвильовий характеризує творчість даних письменників і наскільки вдало обрав він цих двох письменників для протиставлення і порівняння. Для нас покищо важливе побачити тенденцію протиставлення. Пригладуючись до образу українського селянина в оповіданні «Перегони» І. Сенченка, Хвильовий відзначає: «Перед нами, як живе, стоїть засмучене обличчя старосвітського села, і ми бачимо, як під цими «стріхами» доживають свої останні дні ідеали імпотентного світогляду»... (там же).

Ідеологічний сенс ствердження таких процесів на селі, як позитивного явища, не потребує дальшого розкриття і пояснення. Мова йде про формування нового обличчя української нації, про зміну в корені світовідчужання нашої відсталості, про подолання з віків рабства засвоєного недовір'я у власні сили, про зняття тавра глухого провінціалізму і психологічного нападництва, про народження нових людей з новим активістичним світосприйманням і про творення нового більш досконалого життя в процесі української

революції. Це те, що привертало увагу ваплітян, що вони підтримували і пропагували у своїй творчості і що визначило шлях боротьби ВАПЛІТЕ та її ідеологічні позиції.

Мета ясна: Це «до логічного кінця доведене не фалшоване культурне самовизначення» України і піднесення української культури «до вершин творчості вселюдського значення (Курбас). Шлях теж ясний і освідомлений: «Нація тільки тоді зможе себе культурно виявити, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку».

Українська Самостійна Держава є необхідною передумовою розвитку української культури і відродження української нації. Це неминучий і природний вияв процесу української історії. «Коли якась нація (про це вже давно й не раз писалось) виявляє свою волю протягом віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення класових сил, з другого боку — вносять елемент хаосу вже в світовий загально-історичний процес. Змазувати самостійність марксизмом — значить не розуміти, що Україна буде пляцдармом для конрреволюції, доки не прийде до природного стану, який Західня Європа пройшла в часи оформлення національних держав» (М. Хвильовий).

Український визвольний рух і національно-культурне відродження української нації є невід'ємною часткою великого прогресивного руху цілого людства і є явищем революційним і прогресивним. Моральним обов'язком і призначенням ідейної української інтелігенції є очолити цей могутній процес відродження української нації, бути оформителями його ідеології і творити нове життя так, як творили **хоробрі** на протязі тисячі років» (М. Хвильовий — «Вальдшнепи»).

Такі основні ідеї хвильовизму і ВАПЛІТЕ і такий шлях боротьби за їх здійснення.

ІІІ. СЛІДАМИ ПРОМЕТЕЯ.

ІЗ ЗАПИСОК.

«Не родися щасливий, а родися у сорочці», — так говорить народня приповідка. Я, очевидно, родився в сорочці і, мабуть, через те живу тепер більш, ніж щасливо. Правда, на це щастя можна по-різному дивитися, але я, наприклад, кажу, що **не належну ні до філософів, ні до людей з ідеалами (і порожніми кишеннями), що все критикують і, врешті, дохнуть під тинами і парканами.**

Я простий собі смертний з здоровим глуздом, гнучкою спиною і дотепними руками.

Ви усміхаєтесь: «з **гнучкою спиною**», хе-хе-хе. Я чую ваш смішок, але мені зовсім це байдуже, бо вірю я тільки в цю спину — гнучку, коли треба, і чудово струнку в інших випадках. Спина моя — мій батіг, мій чудесний килим самолюбі, мій патрон і протектор. Вона, гнучка, як в'юн...

Смійся, скептику і філософе, — я маю панцер своєї філософії і мені байдуже...

ЗАПОВІТІ.

«Перша з них: **слухняність**, бо тільки той, хто слухає, має перспективи в майбутнє. За нею слідом йде **покора**. Блажен, хто покоряється мовчки і не дратує слуху понад вами суцього зайвими і непотрібними словами, а найпаче витягом, що таїть в собі невдоволення і начатки бунту. Третя заповідь моя така ж розумна, як і необхідна: **мовчання**. Мовчіть. Зашийте уста ваші і не писніть. Будьте, як риба. І ви переуспінете і далеко і високо підніметесь по щаблях вашого щастя. І четверта заповідь ваша: **пресмикайтесь**. Лижіть черевики... Вигинайте хребет, не жалійте спину: ви її раз погнете, а вона винесе тисячу раз із небезпеки. Не кажіть собі: «не можу» — **плазуйте**. Обніміть коліна, здуйте порошок з лякерок вашого пана. Затайте дух. І вам скажуть: це прекрасний холуй і черкнуть носком по вашому носі. І ви на вершку блаженства.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ.

Читачу мій, — я ретельний, я прекрасний холуй. Я не соромлюсь. Навпаки, я з гордощами ношу це ім'я... Холуй — не лайка, це честь. Холуїзм — це система, така ж прекрасна, як всі інші системи, але незмірно глибша за них...

Передо мною були тисячі тисяч пророків, що бажали вивести людство на новий шлях. Але за ними йшло неминуче банкрутство... Всі втрачали силу прекрасних слів, молодість, здоров'я, а за ними й надію на те, що колись на землі буде по слову їх.

Божевілья, нісенітниця. Все йшло своїм порядком, бо ніхто не почув, чим дише і чого бажає незрівняний Пій. **Пій — все суще над нами.** Ніхто не поглянув на душу людини, і не вивчив її такою, як вона є: — душа холуя. Всі дерлись по зорі один поперед одного і тільки збільшували суму людських страждань. Бо всі хотіли бути Прометеями і, йдучи цим шляхом, ішли проти своєї справжньої природи — природи незрівняно прекрасного холуя. Хто вам сказав, що ви Прометей? Це непорозуміння: Прометей — мрія, ви — реальність. Чого ж ви хочете тікати від своєї справжньої суті?

Обминайте криваву тінь Прометея. Юнаки, дивіться на мене: мені тридцять років, але я проживу ще три рази по тридцять і буду щасливий — з дебелим тілом, червоними щоками, гнучким хребтом і гумовими ногами.

У СЕБЕ ВДОМА.

Я знаю: світ ще не ввесь охолуївся і багато там є непотрібного. Через це я стежу за дітьми, щоб не збилися з призначеного їм землею холуйства.

У мене своя система: я гукаю Ведмеда (так звуть мого сина) і ласкаво запитую його:

— Скажи мені, моя крихітко, перед чим ти повинен нагинатись?

— Перед Пієм, таточку.

— А що є Пій?

— Пій — все, що над нами суще.

— Наприклад?

— Іван Степанович Дуля — голова вашого правління.

— Хороше! — б'ю я в долоні і проваджу іспит далі.

— А чи вмієш же ти добре нагинатися?

— Мама каже, що я добре це роблю. Мене навіть погладив колись сам Пій...

У мого сінка завжди світле личко і ясні блискучі очі... Кров моя і плоть моя! І тоді в екстазі батьківського чуття я стаю на четвірки і кричу весело і радісно: плазуй, дивись, як це робить твій тато. Вигни спину. Припади доземлі. Зроби **щасливі** очі.

І ми в двох плазуємо по підлозі.

— Хто краще? — врешті питаюсь я. І мій синок відповідає мені:

— Я, тоточку, я молодший, і в мене хребет, як із гуми.

Я люблю свій витвір і хочу, щоб таким було все людство...

Слухайте, дивіться далі. Ось він увивається вужем: блискавка, стріла, гума! Потім стає на задні лапки і покірно схиляє голову.

Очі йому — безмежна покора.

Руки йому — безмежний терпець.

Ноти йому — стовб віри і утвердження.

Скажи: «стій» і він буде стояти сто, тисячу, мільйон літ. — Це найбільший майбутній Холуй...

НА РОБОТІ.

(Із моєї записної книжки за 1918 рік).

...Я був у той час на вершку слави, і моє ім'я наводило жах серед нащадків Прометея. Але чим більше ненавиділи мене вони, тим я був у більшій ласці Пія...

...Їх привели дванадцять голодних, обідраних бунтарів. — Бий, — закричав він, — мерзотнику, — і наблизившись, плюнув мені в лице.

Я ударив його в щелепи — так, як уміє бити холуй, коли за спиною у нього стоїть всемогучий Пій...

*

Мої записки не закінчені. Я показав тільки фрагмент холуйства, найвищі зразки якого перейдуть перед вами далі. Це тільки початок. Холуйство, як і всякий процес, починається з дрібниць і поступово набирає діапазону і розмаху.

...Не хвилюйтесь, не мисліть.

Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод. Уникайте думок, як свідків. **Дивіться у вічі Пієві** —

там океан надхнення для вас. Прислухайтесь, як дише Пій — і досить.

«Мисль бо ізреченная есть ложь», — і хто порується, що ви не скажете не те, що треба. От через що, дбаючи за вас, я говорю: **затуліть рога**, або краще попросить, щоб його вам заткнули. **Так безпечніше.** Іноді, щоб продемонструвати свою волю, можете сказати собі мовчазно: «а все таки нічого». Ніби мовчите і говорите разом...

Дивіться у рот Пієві: його слова — ваші слова. Звідсіль єдиномисліє. А де єдиномисліє — там спокій. У очі пильно вглядайтесь, — бо його погляд — ваш погляд. І він не буде скося дивитись.

Ви вагаєтесь? Ви не хочете бути холуєм? Дух Прометей, ще живе у вас? Залиште. Ваш шлях величного і незрівняного Холуя.

Так починається перше число журналу «Вапліте». Замість літературного маніфесту чи декларації, як це по традиції робить кожна нова літературна організація, редакція «Вапліте» помістила на першому місці це, не вибагливе своєю формою, оповідання.

Не думаємо, щоб це було випадковістю.

Що ж хотіла сказати цим оповіданням редакція? Чому надала йому такого значення?

Літературні противники ВАПЛІТЕ розшифрували образи цієї сатири і визначили позиції автора так: «Пролетарська література у нього виступає під соковитим псевдонімом (Холуй) так само, як і партія, що цією літературою керує (Пій — все суще над нами). Це грязенький випад проти самої партії» (Літ. Газета № 12/1927). Отже, літературні противники ВАПЛІТЕ з ВУСПП-у (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників) сприйняли сатиру «Із записок» на свою адресу. ВУСПП, мовляв, в очах ВАПЛІТЕ — це і є той холуй, який пресмикається перед партією, гне спину, слухняно виконує її накази, покоряється мовчки і не дратує слуху «понад нами сущого», тобто партії, зайвими і непотрібними словами. Не могли, очевидно, вусвідіти пропустити поза увагою такий прозорий натяк, що його висловлено в порадах холуя: «Дивіться у рот Пієві: його слова — ваші слова. Звідсіль єдиномисліє. А де єдиномисліє — там спокій»... «Дивіться у вічі Пієві — там океан надхнення для вас. Прислухайтесь, як дише Пій — і досить».

Було б дивним, як би автор «Із записок» визнав

рацію за вуспівцями в такому їх розумінні образів цього оповідання. Це означало б одверто визнати свою ворожість до партії. Можливо навіть, що й справді сатира не мала на прицілі безпосередньо ВУСПП і партію, а подає ці два символічні образи — холуя і Пія як образи цілої підсоветської дійсності. Холуїзм — це одна з найтиповіших і найяскравіших рис цілої большевицької системи — як системи наскрізь бюрократичної і тотальної.

Проте, образ холуя «Із записок» мимоволі асоціюється саме з ВУСПП-ом. Коли ми переглядаємо полеміку ВАПЛІТЕ і ВУСПП'у, то подібну ж характеристику, як до холуя, цілком одверто прикладається і до ВУСПП'у. Хвильовий, наприклад, у своєму одвертому листі до Володимира Коряка пише: «Прислужуйтеся на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки» («Вапліте», ч. 5).

ВАПЛІТЕ, відкидаючи обвинувачення ВУСПП'у, у своїх статтях стверджує, що сатира скерована іменно проти холуїзму вуспівців. Її обвинувачення і закиди на адресу вуспівців майже дослівно збігаються з відповідною характеристикою холуїзму в оповіданні «Із записок». ВАПЛІТЕ пише до вуспівців: «Ви топчитесь на місці, а життя перемагає. Талант, що дало вам суспільство, ви, **боячись поворухнути мозком**, любісінько зарили в землю. **Мислення ви отожднюєте з ерессю**. («Із записок»: «...не хвилюйтесь, не мисліть. Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод... Мисль бо ізреченная ссть ложь, — і хто поручиться, що ви не скажете не те, що треба»...) Закон: «аналізую і творю» — ви відмінили сліпим **«вірую і ісповідую»** («Із записок»: «Ноги йому — стовп віри і утвердження»). Замість ланцетом — ви орудуєте ладаном («Із записок»: «блажен, хто покоряється мовчки»). «Роблю і помиляюсь і в роботі шукаю синтези» — ви одкидаєте, як щось неприпустиме, бо для цього треба знання і **мужність** — але у вас нема ні того, ні другого» («Із записок»: «Затуліть рота або краще попросіть, щоб його вам затулили. Так безпечніше»...).

Холуїзм вуспівців, в особі критиків Коваленка, Коряка, Новицького, Машкіна, знаходить свою аналогію в найтіршому його вияві — в прислужництві перед большевицькою партією, «щоб замазати старі грішки», і в намаганні свою вірність партії довести не

лише деклямаціями і ортодоксальним дотриманням принципів марксизму і генеральної лінії партії, а й доносами на членів ВАПЛІТЕ в зраді марксизму і порушенні постанов партії. Свідомо чи несвідомо літературні холуї з ВУСПП'у ставали на послуги НКВД. І це не випадково в оповідання «Із записок» вставлено також розділ: «На роботі» (Із моєї записної книжки за 1918 рік). Герой оповідання — Холуй у 1918 році був «на роботі» в ЧК (НКВД) і його ім'я «наводило жах серед нащадків Прометея» — «голодних і обідраних бунтарів». Дуже прозорий натяк на українських повставців з часів визвольної боротьби 1917—1920 років. Тоді Холуй «був у найбільшій ласці у Пія» і він бив так, «як уміє бити холуй, коли за спиною у нього стоїть всемогутній Пій»...

Чи не в такій же ролі «ретельного холуя» виступали вуспівські холуї в нових обставинах? Часи змінилися і змінилися методи боротьби, але суть Холуя лишилась та ж сама. Він переносить свою суть і в літературу. Доведений до крайніх меж обурення, член ВАПЛІТЕ Микола Куліш запитує: «Критика це, чи прокурорський допит?» І це запитання ставить, як заголовок своєї полемічної статті, скерованої проти ВУСПП'у («Вапліте», ч. 5).

Вуспівці відчували і знали, що в боротьбі з ВАПЛІТЕ їх завжди підтримає партія. І вони вели відповідну «роботу» з такою ретельністю і «смілістю», на яку здатний холуй, «коли за спиною у нього стоїть всемогутній Пій»... Це змусило ВАПЛІТЕ вже в третьому числі свого журналу помістити редакційну статтю «Наше сьогодні», де вона відповідає на всі закиди і обвинувачення і визначає свої ідейно-мистецькі позиції в літературному процесі радянської України.

«Така наша дійсність, — з гіркотою відзначає редакція ВАПЛІТЕ у згаданій статті. — Вона (дійсність) приневолює скласти тимчасово бойову зброю письменника й озброїться розвідками і цитатами, щоб тільки зупинити татарський похід «пролетарського лицарства», яке в боротьбі з пролетарським письменником як щитом захищається ветхозаветними маніфестами й деклямаціями, запевнюючи компартію й радянську владу про свою лояльність... Ми будемо рішуче боротись за те, щоб рятувати молоді пагілки пролетарської літератури від «собаких завулків», куди дуже сумлінно з молодечьким свистом го-

нить її єдиний фронт кова-коряко-новицько-машківської критики, що походить від «крик», до того ж істеричний». «Немає у нас критики, що могла б стати бодай одним щаблем вище **вузько-групових інтересів**», видряпатись з давно заялзених схем і традицій селянської обмежености і тільки здатна на грубу лайку»...

І далі, говорячи про свої позиції в українському літературному процесі, ВАПЛІТЕ відзначає два шляхи розвитку української літератури. «Перший: **шлях консолідації письменницьких сил** для відисвідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливішої молоді, спрямований в річище української літератури, з вимогою глибшої учоби і письменницької кваліфікації — ВАПЛІТЕ, а трохи згодом стали на нього й кращі київські письменники, зорганізувавши МАРС («Майстерня революційного слова»), шлях безсумнівно революційний. Другий — потопу декларацій, маніфестів — Молодняк, ВУСПП, що є **«ліво-революційний»**, або поворот назад в перші роки по-військового комунізму, коли дійсно доцільно й необхідно було діяти скоком та маніфестами, остільки реально в мистецтво ще нічого було вкласти, отже, об'єктивно шляхом **реакційним**»... «Переможє той, хто дасть роботу письменника — літературу, хто дійде до робітника не солодкими словами маніфеста, а книжкою запашної революції і сміливим словом безщадної боротьби з намулами нашого побуту!» «Не можемо ігнорувати істини (бо вона над усе), щоб відзначити, що всі оповідання першого вуспівського журналу... цілком розходяться з вуспівськими деклараціями». «Пролетаріят потребує не декларативних деклямацій про вірність димарям і сиренам! Пролетаріят потребує не підсоложених — бадьорих літературних фактів, бадьорих не тільки в патосі соціалістичного будівництва, а й у боротьбі з намулами й казенщиною».

З цього приводу Микола Хвильовий у першому числі журналу «Вапліте» також писав:

«Та доки ж ми будемо плентатись позаду?! Коли ж нарешті над нашою хохландією заграють сурми Великої перемоги? Коли ж нарешті Жовтнева література покаже, які можна творити чудеса під прапором пролетаріату!» (М. Хвильовий — «Соціологічний еквівалент»).

Зокрема, торкаючись критичних розвідок відомого

ортодокса В. Коряка. М. Хвильовий зауважує: «Хіба нас цікавить те, що Кальченко написав «Заводські мотиви», що Василенко надрукував «чудову річ» — «Моцарта»? Хіба ми про це не знаємо з хроніки?»

«... Нас цікавить, що в цих «Заводських мотивах», що в цьому «Моцарті», які соціальні процеси одбилися, які настрої відзеркалюються, на якому художньому рівні стоять ці оповідання... — А, наливайте! Знаємо вас, академіків! Вам би тільки «шведські могили» та фашист Донцов»... — іронізує при цьому Хвильовий, натякаючи на постійні обвинувачення і підозри з боку вуспівських ортодоксів типу Коряка в симпатіях ВАПЛІТЕ до героїчного минулого України і до українського націоналізму в його протиставленні до Москви. Між іншим, Хвильовий в тій самій статті, маючи на увазі тенденцію обвинувачувати ВАПЛІТЕ в націоналізмі, цитуючи Коряка, пише: «Вони творять для вічності, а не для конкретного читача. Творять для *нації* (курсив Коряка), а не для нас... Взагалі тут творчість для Європи». А хіба Коряк не творить для *нації* з підкресленням?... Словом, ми раптом переконуємось, що коли «постуляти» вживає Коряк, то це — страшенно інтернаціонально, «і для» (очевидно для пролетаріату!). Але коли до цих «постулатів» підійде хтось інший, то це спеціально для «нації» з підкресленням, себто для націоналізму» («Вапліте», ч. 1).

До напасників на ВАПЛІТЕ належав також проф. Машкін, який помістив статтю про ВАПЛІТЕ у журналі «Більшовик України» № 4. Редакція «Вапліте», відгукуючись на цю статтю Машкіна, писала:

«Логіка проф. Машкіна дуже ясна — звести художню творчість членів ВАПЛІТЕ до демонстрації певних еретичних ідей в літературі, а значить і в політиці»... «Машкін, підходячи до «Вапліте» з певним упередженням, пише: «Основними художніми образами альманаху («Вапліте») є герої. Протиставляється їм «юрба». Професор Машкін, очевидно, «ужасний масовик». Він десь, певно, згадав про памфлети Хвильового і його атестацію масовизму, а тепер підвернулася нагода і... ось же вам антимасовикам. Логіка аж надто проста. «Вапліте» проти масовизму. А коли це так, то вони, значить, за індивідуалізм (філософський, очевидно), за фабрикацію героїв і т. д.

«Ми йому ще раз нагадаємо, що «ВАПЛІТЕ» від-

кинуло лише плужанський масовизм, тобто: вечірки, вечорниці і т. д., вважаючи за масову роботу письменника тираж його творів. Наприкінці нагадаємо нашому професору слова Плеханова, які прихильнику масовизму придуться, очевидно, зовсім не до смаку: «Торжеством художественного творчества является изображение личностей, принимающих участие в великом прогрессивном движении человечества, служащих носительницами великих мировых идей».

«Машкін, будучи знавцем і теоретиком літератури, навмисне переплутав поняття з певними науковими значеннями, переслідуючи якусь мету, що не має нічого спільного з літературою. **Оскільки це етично, науково і т. д., хай судять самі читачі**» («Вашпліте», ч. 3).

Коли стежимо за полемікою ВАПЛІТЕ з її противниками, впадає в очі, що ВАПЛІТЕ не лише борониться, але й нападає. Вона твердо стоїть на своїх позиціях, почуваючи свою ідейну і моральну перевагу. Борониться і нападає ВАПЛІТЕ, користаючись цитатами з Маркса, Плеханова, Леніна і Сталіна і посиляючись на ухвали партії, але при цьому боронить не букву марксизму чи того або іншого параграфу ухвал партії, а українську справу. Було б наївним думати, що ВАПЛІТЕ в цей час ще вірила у щирість і добрі наміри большевицької партії на Україні. В цей час для ваплітян стало вже цілком ясно, що партія «потихесеньку та полегесеньку перетворювалася на собірателя земель руських» і марксизм інтерпретувала і використовувала в інтересах московського імперіялізму і великодержавного шовінізму. Тепер уже й ваплітяни розуміли, що большевизм — це реакція і контрреволюція, яка заводила революцію в «раковину з калом», як гостро висловився один з героїв Миколи Хвильового. В цій ситуації ідейно-політичні позиції ВАПЛІТЕ були, безсумнівно, революційними і прогресивними. ВАПЛІТЕ боролась за послідовне і безкомпромісове здійснення кличів і гасел великої української національної революції 1917 року. Микола Хвильовий устами свого героя — Аглаї з роману «Вальдшнепи» проголошував, що в особі українського націоналізму на історичну арену виходить молодий прогресивний фактор, «який не дає і не дасть спокою російському мракобесію». Ці слова говорить Аглая прямо в вічі новому носієві російського мракобесія — професорові марксизму і большевиків. Ана-

логічну ж поставу до нової хвилі російського мрако-бесія в новому червоному офарбленні займає і ВАПЛІТЕ. Хвильовисти з ВАПЛІТЕ вели безпощадну і з подивугідною відвагою боротьбу проти московського великодержавного шовінізму. Особливо великого розголосу в цій боротьбі набрало опублікування в журналі «Вапліте» листа Максима Горького і полеміка з А. Селівановським. В статті «Наше сьогодні» редакція «Вапліте» писала: «Максим Горький має мужність із Соренто виступати з «інтернаціоналізмом» значно ясніше, ніж здавлений радянськими умовами А. Селівановський. Але перед розмовами про цього «інтернаціоналіста» ми хочемо подати до відому радянської громадськості такого от цікавого листа одного з кращих руських письменників, залишаючи ортографію:

«Мнѣ кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие (не думайте, что М. Горький не знал з українських письменників, хоча б М. Коцюбинського, з яким він разом жив на Капрі, — див. повну збірку його творів, т. XVI, стор. 333 — ред.) тоже ненужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие нарѣчий — стремятся сделать наречие языком, но еще и угнѣтають тѣх великоросов, которые очутились меньшинством в области данного наречия». — А. Пѣшковъ. 1926 г. Май.

Гадаємо, що далі продовжувати цього листа немає жадної потреби — все ясно ... Все це давно вже засуджене XII з'їздом ВКП(б) та Червневим пленумом ЦК КП(б)У, про який, до речі, згадує сам А. Селівановський, що, на жаль, не впізнав себе у відомій частині цих резолюцій, хоч вони для всіх, в тім числі й для редакції «На літературному посту», крім М. Горького, є безумовно обов'язкові.

Наведений уривок з листа такої людини, як Максим Горький, дуже показовий. Пізніше Горький, очевидно, мусів примиритися з фактом існування української мови і української літератури. Очевидно, що він знав дещо про Україну і українську літературу ще й до революції. І безперечно, що за своїми переконаннями він був «пролетарським інтернаціоналістом». Але ж Горький був росіянином. А в кожному росіянинові вже з традиції і в наслідок успадкованих прикмет духовости і виховання сидить великодержавник і асимілятор. Це те, що не залежить від

логічних переконань і визнання за кожним народом права на свободу. Це стало інстинктом росіян і воно виявляється ірраціонально і підсвідомо в кожному росіянинові — і в монархістові і в комуністові, в доброму і в злому — незалежно від переконань і приналежності до прогресивної чи реакційної, революційної чи контрреволюційної партії. Російська комуністична партія чи так звана ВКП(б) та її експозитура на Україні — КП(б)У, маючи сповідно інтернаціоналістичні позиції, по суті підтримувала тенденції великодержавного російського шовінізму.

«Зло було в тому, — як писав В. Винниченко, — що у большевиків застаріла давня емоція брала гору над розумовими висновками і заявами» (В. Винниченко — «Відродження Нації»). Те ж саме підкреслював і М. Скрипник, коли пояснював, чому московські большевики інтерпретують постанови партії в російському великодержавному і шовіністичному дусі, бо тут грали ролю «глибокі чисто емоційні підсвідомі моменти», які ховалися під формальним одягом марксістської теорії», і які «прикриваються лівою фразеологією». (М. Скрипник — «Національні перетинки». Харків, 1930, ст. 14, 26).

Декларативно в своїх ухилах ВКП(б) в цей час ще користалася революційною фразеологією і осуджувала великодержавний шовінізм. Але на ділі його підтримувала. Цим пояснюється також і другий факт: порушники і ухильники постанов партії в національному питанні (в даному разі Горький і А. Селівановський) лишалися не покараними, а ті, що стояли на позиціях безкомпромісного здійснення постанов партії, зазнавали репресії. Зокрема, як відомо, за опублікування листа Горького постраждав український письменник О. Слісаренко, якого арештовано і засуджено на виставлення. Якби московські большевики були послідовними і в своєму марксизмі і здійсненні нового справедливого ладу, то вони мусіли б знати, що формальне проголошення принципів соціальної і національної справедливості і свободи зроблено ще під час французької революції. Дальшим завданням революції було, очевидно, реалізувати ті принципи в житті, шляхом створення нового соціально-економічного і політичного ладу. В даному випадку — на руїнах тюрми народів Революція поставила завдання створити вільне життя вільних народів і тим самим створити умови до подолання пережитків старого

буржуазно-поміщицького ладу і в свідомості людей. Доки існують національні привілеї панівного народу і поневолення інших народів, доти в свідомості одних буде рости великодержавний шовінізм, а в свідомості інших — психологія рабства і ненависть проти гнобителя. Але московські більшовики не пішли шляхом революції і не знищили тих умов, що породжують ненависть і ворожнечу між народами. Сталінська гвардія більшовиків стала на шлях творення нової Російської Імперії з усіма її старими властивостями і атрибутами і тим самим стала на шлях реакції і контрреволюції. І з другого боку, ВАПЛІТЕ репрезентує собою ті революційні сили, які прагнули до неухильного і безкомпромісного здійснення гасел Революції — в даному випадку гасла незфалшованого національного самовизначення і свободи народів, що є єдиним шляхом до міжнаціональної солідарності і братерства народів. Націоналізм ВАПЛІТЕ — це вияв волі і стремління українського народу здобути собі нічим не обмежені можливості для свого розвитку і державно-політичного оформлення. Він скерований проти московського імперіялізму, національного поневолення і великодержавного російського шовінізму. Він революційний, оскільки скерований на знесення існуючого несправедливого і чужого йому ладу. Він прогресивний, оскільки скерований на знесення перепон, що стоять на перешкоді розвитку і піднесення матеріального і культурного рівня народів і тим самим відповідає історичному прогресові всього людства. Все це й було джерелом великого ідейного горіння, почуття моральної переваги. Вілданости правді й відваги, що ми їх спостерігаємо в боротьбі ваплітян з «бур'янами революції». Це були, справді, «люди з ідеалами» (хоч і з порожніми кишенями), які «критикували все і боролись з усім тим, що стояло на шляху розвитку революції і через це гинули «під тинами і парканами». Це були ті, що «бажали вивести людство на новий шлях», що жертвували в ім'я національної честі і свободи свого народу своєю молодістю і здоров'ям — бо вірили, що на землі буде таки по слову їх і «дух Прометея ще жив у них»...

Особливістю ВАПЛІТЕ було те, що вона загальнолюдські ідеали правди і справедливості ставила на реальний національний ґрунт. Можна цілком погодитись із твердженням Ю. Дивнича в його статті

«Українська революція в світлі нашої громадсько-політичної думки», де він пише: «Фатальним (у минулому) було те, що наша провідна духовість, провідна громадсько-політична думка з другої половини XIX ст. переносила генераторний центр рушійних сил розвитку з України у світ, на людство, на світовий поступ, на міжнародний соціалізм, на міжнародний пролетаріат чи міжнародний капітал або на російську демократію чи російську буржуазію і навіть на російського царя. Мазепа і Феденко, сучасні гетьманці і Мануїльський мають, як це не дивно і не дико, одну спільну рису. У всіх них центр світу — не на Україні. Генератор творячої і визначаючої енергії вони бачать у міжнародній обстанові, в російським монархізмі, де хочете, але не на Україні. Колосальна невіра в себе, самовідчуження. Ми згодні з Мазепою, що вікове рабство дало себе в знаки» («Українські Вісті»).

Те, чого спеціально бракувало українській свідомості, політичній думці і українським партіям у минулому, знайшло свій вияв, як основне ідейне і психологічно-духове підґрунтя у ваплітан. **ВАПЛІТЕ** — це живе втілення пробудженої національної гідності і гордості українського народу, живий вияв його національної самосвідомості, віри в свої сили і свою велику революційну місію у світовій історії. Тим самим ВАПЛІТЕ знаменує собою новий вищий щабель у розвитку української духовості і політичної думки. У відмінність від попереднього етапу, що пройшов під знаком марксистсько-матеріалістичного світогляду і соціалізму, цей новий етап проходить під знаком нового ідеалістичного світогляду і націоналізму. Цей новий етап почався стихійно в народніх масах в процесі Революції. Українські політичні партії, які творились на зразок російських партій, плелися у хвості подій за стихією або, коли й ставали проти неї, надавали перевагу своїм вузькокласовим інтересам і партійним доктринам, а через те часто грали роль не керівника, а тормоза революції. Партійне доктринерство і вузько-класові інтереси привели до розбиття українських національних сил і анархії, з чого скористався ворог, і це привело до мілітарної поразки Національної Революції. Але духовий процес відродження української нації, започаткований революцією, не припинився. Він продовжувався на всіх українських землях — зайнятих різни-

ми окупантами. У своїх органічних основах це був єдиний процес, як на землях, що опинилися під московсько-більшевицькою окупацією, так і на землях, що опинилися під Польщею чи іншими займантинами. Це був процес стихійного зросту і ідейно-світоглядного оформлення українського націоналізму, який був виявом нового духового відродження української нації. Хоч слід відзначити, що при всій своїй органічній єдності **в основі**, що впливає зі спільних історичних традицій і духовости українського народу, український націоналізм в УССР і, скажімо, в Західній Україні, мав також деякі специфічні відмінності, що були обумовлені відмінними соціально-політичними умовами на цих землях і різними ідейно-теоретичними джерелами, що так чи інакше впливали на ідеологічне оформлення української національної еліти нового покоління і на новому етапі. Дуже важним є бачити не лише спільне для обох націоналізмів. Важливішим є бачити і знати відмінності і шлях до їх подолання. Бо ці різниці такі, що дехто з наших публіцистів через це схильний взагалі поставити під знак запитання існування націоналізму в УССР.

В чому ж виявляється націоналізм ВАПЛІТЕ, чим він різниться від націоналізму, скажімо, «Вістника»?

З наведених нами матеріалів кидається у вічі насамперед спільне. Сюди належать: розвінчання «ідеалів імпотентного світогляду», малоросійщини, і осудження «безвольного потягу до провінціального прозябання» і епігонізму, подолання «з віків рабства за своєю недовір'я у власні сили» і прагнення «змінити в корені світовідчуження нашої відсталости» і т. д. і т. п. Це, далі, в позитивній площині визначило світогляд ваплітянства, як «наше сучасне революційне активне світосприймання» з культом активізму, волюнтаризму, ідеалізму і нових людей типу Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Всі ці елементи, не говорячи вже про ідею відродження української нації з оформленням її в українській самостійній державі і піднесенням української культури «до вершин творчости вселюдського значення», є спільними елементами українського націоналізму, як на Західній Україні, так і на Наддніпрянщині. Ця спільність обумовлена, очевидно, єдністю епохи, її духом і взаємовпливами. Відомо ж бо, що ваплітяни з великою увагою стежили за «Вістником» і зокрема за публі-

цистикою Донцова і вплив його можна легко помітити на Хвильовому. Але разом з цим і з усних переказів і з полеміки ВАПЛІТЕ видно, що Хвильовий і його друзі не у всьому солідаризуються з Донцовим і відмежовуються від нього. І цього, на нашу думку, не можна пояснити виключно підсовєтськими умовами і тактичними міркуваннями самозахисту і конспірації. В цілості Донцова ваплітани не сприймали і від нього відштовхувалися свідомо. Але це не означає, що ваплітани відштовхувалися від націоналізму і не були націоналістами.

Поняття націоналізму чомусь плутають і уперто утотожнюють з доктриною Донцова і бандерівщиною, поминаючи при цьому той факт, що, скажімо, М. Сціборський чи ж-л «Розбудова Нації» в теорії і ОУН в практиці не є наслідувачами Донцова і того «націоналізму», що його практикують відомі диверсанти і розкольники. Різниця виявляється не в дрібницях, а в суттєвому і суть ця не в тому, що одні нібито «ліві», а другі «праві», чи одні «революціонери», а другі нібито «опортуністи», як фалшиво намагається представити антиоунівська пропаганда. Розходження є в іншому і вони глибші і суттєвіші. Але це — за межами нашої теми.

Націоналізм ВАПЛІТЕ виростає і формується як заперечення не лише великодержавного шовінізму і національного егоїзму чи імперіялізму і національного поневолення з боку червоної Москви. Суть ваплітництва і хвильовизму набагато глибша. Це заперечення також і більшевизму, як світогляду й ідеології з усіма їх характеристичними атрибутами. Цього не можна сказати про націоналізм Донцова, який висуває тезу: зрізнитися з добою, «голодною, як вовчистя» і проблему боротьби з більшевизмом ставить не стільки в площині заперечення більшевизму, його ідеології, як в площині конкурентній боротьби за владу такими ж самими методами і засобами.

Щоб поріднитися з добою панування зла і здиравіння, треба перестати бути українцем і самому здиравити. Розв'язка проблеми не в тому, щоб поріднитися з такою добою та її духовими носіями, а щоб активно протиставитися їй, поставивши на службу українського духа меч, **організованість і дисципліну.**

В наші часи плутають поняття українського націоналізму як націоналізму поневоленої нації з тими елементами, що складаються в поняття «національ-

ного егоїзму», шовінізму й імперіялізму великодержавних націй. На жаль, до такої плутаними і утотоження великою мірою спричинився саме Донцов і його безкритичні наслідувачі. І через те противники Донцова зовсім не безпідставно називали його націоналізм зоологічним і методами та духовою поставою аналогічним до більшовизму. Таку ж саму уяву мали про Донцова і хвильовисти на Наддніпрянщині, хоч тут вони і не були на позиції його безпосередніх противників. У статті «Наше сьогодні» редакція «Вапліте» утотожнює Донцова з московським великодержавним шовіністом А. Селівановським. Ця стаття заслуговує, щоб її зачитувати ширше. Редакція «Вапліте» пише:

«Ми можемо тільки шкодувати, що А. Селівановський не українець. Пан Донцов мав би собі надійного джуру, бож така от цитатка ясніше М. Горького виявляє справжню суть великодержавного головотяпства «На літературном посту» та загрожує ще більшим поглибленням того розриву, що на жаль, тепер є поміж братніми літературами Союзу. Цитуємо: «И этот Гарт в конце 1925 года распался, выделив из себя **шовинистическую Вольную Академию Пролетарской Литератури**» — (розрядка автора, стаття «В борьбе против шовинизма»). Але ж редакція разом з А. Селівановським не обмежується (як пить, так пить) цим об'єднанням і допомогою «старшої літератури» молодим пролетарським літературам національних республік. Вона в тій самій статті подає ще таку «інформацію»: «Она (ВАПЛИТЕ — прим. ред.) об'єднує писателів в незалежності от форми і **идеологии** (підкреслення редакції). Она построена по образу массонских лож... с приемом в организацию один раз в год... со строгой конспирацией и т. д.» Що можна сказати після цього ще і як, розшифрує читач та автор це «и т. д.» зрозуміти важко, але ми переконані, що А. Селівановський, додаючи «и т. д.», неодмінно думав про те, що ВАПЛИТЕ приймає членів «со строгой конспирацией» і лише за рекомендацією Центральної Ради, а найменше — самого головного отамана Симона Петлюри.

Так, після великодержавного головотяпства А. Селівановський одностайно з редакцією «На літературном посту» договорився до такого, що навіть не зовсім зручно писати його власне ім'я — просто до брудної брехні. Але коли це робиться з «інтернаціональною» метою, ми не дивуємось.

Саме тепер, коли «в гущі руського міщанства та в інтелігентсько-спецівському прошаруванні... тисячами ниток шовіністично настроєні робітники нашого радянського апарату зв'язані спеціалістами, які обслуговують союзні апарати й до цього часу скрізь і всюди необхідну для справжньої пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік», ми навмисне беремо цю цитату з ухвал Червневого пленуму, як цитату редакції «На літературном посту», щоб ще раз запевнити, що ми з нею цілком солідаризуємось і дуже радимо вивчити її «на пам'ять» нашим «інтернаціоналістам». Далі шановна редакція устами А. Селівановського популяризує згадувану вище резолюцію Червневого пленуму про український шовінізм, з чим ми також погоджуємось, а далі вже в своїх висновках, — як і слід було чекати від «інтернаціоналіста», — він виводить: «Но если руссификаторство на Украине сейчас спрятало голову, то украинский шовинизм наоборот поднял голову (це така «маленька» поправочка до червневих ухвал), НСП окрылил его надеждами, он подает громкий голос».

Редакція «Вапліте», звичайно сміло нападає на А. Селівановського за таку «поправочку» і, спираючись на ухвали партії і писання самого Сталіна, обґрунтовує свої позиції ось такими словами: «Ми ще раз підкреслюємо, що національна культура без класового пролетарського змісту в умовах радянських є омана. Для нас національне питання ніколи не було Ориським Джагернаутом, і ВАПЛІТЕ не кине́ться під чумацький віз нового ідола, але ВАПЛІТЕ також пам'ятає, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація націй відбувалася під егідою буржуазних порядків. Гасло національної культури стало гаслом пролетарським, коли владу взяв пролетаріят, а консолідація нації стала проходити під егідою Радянської влади». (И. Сталин — «Вопросы ленинизма», ст. 258). «Але ж що дає підставу нашим «внутрішнім і зовнішнім друзям» так безцеремонно палюжити ВАПЛІТЕ? Що є *primum aequi* такого відношення до молодого бадьорого загону пролетарської літератури? З чого саме видно, що (будемо говорити одверто) «Вапліте не тільки опасен (для кого? — ред.), он (?) губителен и для творчества» (А. Селівановський — там же). Цьому безнадійному міщанинові досі ще не зрозуміло, що

«творчество» ніяк не можна протиставляти «политическому смыслу» і т. д.».

Наведені цитати з редакційної статті «Наше сьогодні» досить яскраво відтворюють перед нами того-часу дійсність, ідейно-політичні позиції в ній ВАПЛІТЕ і методи її боротьби й діяння. Не вдаючися в докладні коментарії і розшифрування наведених місць, спробуємо одначе стисло відзначити найяскравіші і типові риси тієї дійсності, ідейних позицій ВАПЛІТЕ і її метод дії.

ВАПЛІТЕ, як бачимо, від самого початку попала під посилений обстріл її «внутрішніх і зовнішніх друзів». Критика на ВАПЛІТЕ була така, що по суті не різнилася від прокурорського допиту. Допитували і доносили не лиш чужі, як от Селівановський, але й свої — «ретельні холоуї» партії. Розгашування сил, які боролися, цілком виразно виступає в поділі на два ворожих табори: великодержавного російського шовінізму, що прикривається революційною фразою і українських національних сил, що вимагають безкомпромісового здійснення революційних гасел.

Внутрішня політика ВАПЛІТЕ серед українства змагала до консолідації українських сил, «для відповідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливої молоді» і всіх тих, хто здатний «стати бодай одним щаблем вище вузько-групових інтересів». Протиставлялась і протиставилась позиції ВАПЛІТЕ «ліво-революційна» течія марксистських ортодоксів, що не могла «видряпатись з давно заялужених схем і традицій своєї обмеженості і тільки здатна на грубу лайку», а свою революційність доводила «ветхозаветними маніфестами і деклараціями». В дійсності «ліві революціонери», як цілком вірно визначає М. Куліш, ішли об'єктивно шляхом реакційним і їхня «робота» була на руку ворогові.

Коли ми читасмо статтю Миколи Куліша «Наше сьогодні», то мимоволі постає аналогія до нашого сьогодні на еміграції. І хіба не є й сьогодні ВАПЛІТЕ нашим дороговказом?! Треба було пережити величезну національну трагедію, щоб пізнати правду і знайти себе в ній. У 20-х роках на Україні зустрілися і поєдналися ідейно і духово вчорашні вороги, які боролися по різних боках барикад — одні під жовтоблакитним, другі під червоним прапором. Український соціаліст з УНР — Христюк з українським комуністом Хвильовим. Але зійшлися вони і поєдналися ідейно і духово не як соціаліст і комуніст, а як

українські патріоти і саме тому, що зуміли звільнитися з кайданів давнозаялених схем і вузькогрупових інтересів і поставили понад усе добро нації.

Про Миколу Хвильового один з дослідників писав: «В революцію Хвильовий пішов комуністом — революція зробила його націоналістом». Таку еволюцію пройшов не один Хвильовий. Це типовий шлях всієї кращої частини української інтелігенції цих років. Це не означало зради революції та її соціальних гасел. Це лише означає, що усвідомлено їх у синтезі з українським націоналізмом. Лише тепер усвідомлено, що здійснення соціальної справедливості на Україні нерозривно зв'язане з перемогою українського націоналізму і що в його особі на арену історії виходить молодий прогресивний фактор.

Тактика ВАПЛІТЕ мінялася в залежності від ситуації. Разом з цим у процесі боротьби відбулась певна еволюція і кристалізація світогляду провідних її членів і методів їх боротьби з ворогом.

На початку були ще якісь ілюзії і сподівання. «Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія, це дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму», — писалось в редакційній статті «Вапліте» ч. 3. Але і в цих словах вже чується щось більше як сумнів. Це вже нотка трагізму від усвідомлення того факту, що «партія потихесеньку та полегесеньку перетворилася на собирателя земель руських і не руських», як заявив Хвильовий устами героя роману «Вальдшнепи», що почав друкуватись у журналі «Вапліте» ч. 5. Це викликало відповідну реакцію у виступах найактивніших ваплітян. Ці виступи були взяті на багнети офіційною критикою і «Вапліте» змушена була вдатись до такого маневру, як виключення з організації Хвильового, Ялового і Досвітнього. Зупиняючись на цьому факті редакція «Вапліте» писала: «Щоб дати категоричну й недвозначну відповідь на зливи статей проти ВАПЛІТЕ, вона повинна була піти на величезну втрату для організації — виключення згадуваних товаришів, але ми переконали, що вони визнавши свої помилки зроблять з нього практичні висновки й знову повернуться до нашої організації».

Що це був тактичний маневр, а не «визнання помилок» свідчить той факт, що після цього виключені товариші і сама редакція дійсно зробили певний висновок, але який? У п'ятому числі «Вапліте» почав друкуватись роман «Вальдшнепи» Хвильового, де од-

верто проголошено розрив з партією і прийняття нової ідеології і нового світогляду.

Тоді прийшла черга на втручання НКВД і журнал було закрито, а організацію розігнано.

Після цього хвильовісти організували «Літературний Ярмарок», потім «Пролітфронт», де продовжувалась таж лінія, що її почала ВАПЛІТЕ. А коли й ці організації було закрито і почався терор — лишилося до вибору одне: **підпілля.**

Українські письменники, як висловився Постишев, **«від боротьби проти соціалістичного будівництва художніми образами, перейшли до боротьби обрізами».**

IV. «РОЗПЕЧЕНИМ ПЕРОМ».

В одному з чисел журналу «Вапліте» згадується, в дуже обережній формі, російських критиків — трибунів Белінського, Добролюбова і Чернишевського з їх журналом «Современник», при чому, між іншим, читаємо таке: «Ставлячи собі завдання соціального виховання своїх читачів, згадані критики користувались літературою як зручною нагодою і приводом для міркувань на позалітературні теми, остільки безпосередній і прямий підхід до цих тем, з огляду на цензурні умови, був не можливий». Ця згадка про ролі критики і літератури в умовах дореволюційного царського ладу не випадкова. Аналогія між «Вапліте» і «Современником» напрошується сама собою. Безперечно, що ваплітяни ясно усвідомлювали своє становище як вороже до існуючого політичного ладу і до всієї системи, насильно запровадженої на Україні московським більшевизмом. Тим самим обумовлювалась тактика і методи боротьби ВАПЛІТЕ в тогочасній дійсності, які в багатьох моментах нагадують поставу і методи боротьби вищезгаданих критиків. Микола Хвильовий у статті «Соціологічний еквівалент», між іншим, писав: «Громадський діяч не може не розуміти, що зв'язатися з сучасністю він здібний тільки тоді, коли буде пильно і серйозно стежити за живим матеріалом поточної творчості і вчасно реагувати на той чи інший прояв громадського руху. Іншими словами, — критик-соціолог концентрує головну свою увагу на «по-поводу» добролюбовського характеру. Очевидно, «по-поводу» тих питань, що хвилюють сучасників». Вказуючи на низку творів, Хвильовий відзначає: «Хіба це не той матеріал, що з його допомогою критик тримає в напруженні громадську думку і виводить культуру на шлях прогресу?» («Вапліте» I, 1927 р.). В тій самій статті Хвильовий ставить цікаве питання: «Чим з'ясувати той факт, що відомий критик Коряк тупцюється на одному місці і не дає глибших свіжіших критичних розвідок?» І відповідає: «Ми гадаємо, що — бо зливістю, бо ж цілком справедливо каже один із славетних англійських політико-економістів: «Філософія там не можлива, де страх перед наслідками сильніший від любови до істини». Не менш справедливо каже і Павль Гейзе:

Wer nicht wagen darf sich gehen zu lassen, wird nicht weit kommen.

Така постава Хвильового і заохочування до відваги інших не були марними. Під знаком невгомонного, запального й романтичного Хвильового проходила вся діяльність ВАПЛІТЕ. Затонський тоді відзначав: «Він сам хвилюється й інших хвилює, а де хто користується цим і випускає його наперед — хай він говорить те, що їм самим незручно. Який «щирий», наприклад, може одверто виступати в радянській пресі, в радянському журналі? Коли б він виступив, тоді всі відповідні установи вчепилися б йому в бороду». Розхвильована українська стихія набирала все більшої сили і виступала з берегів. «Українізація перетворювалася в петлюризацію». В низці творів українських письменників викрито в цей час «спроби амнестивати націоналістичних героїв», які вчора боролися проти большевиків. С. Николишин (Культурна політика большевиків і український культурний процес, 1933) цілком правильно відзначає, що 1925—1928 рр. взагалі були періодом великої української протиофензиви на московські позиції, що їх здобули большевики в наслідок військової перемоги на Україні. Робляться спроби витиснути чужі сили не лише з радянського державного апарату, але й з партії («віллємось, розіллємось, заллем большевиків»). Українська радянська державність все більше наливалась національними соками, очищаючись від московсько-большевицького намулу. По суті відбувається процес націоналізації української революції, яка напочатку силою історичних обставин і під впливом загально-російської соціалістичної революції і большевиків теж мала перевагу гасел соціальних і соціалістичних. Національні визвольні змагання України в 1918—20 рр. заливаються хвилями загально-російської революції і тонули в каламутному потоці большевицької демагогії і соціалістичних утопій. Відомо, що в часі, коли точилася зброяна боротьба українського війська з московсько-большевицькими окупантами, українські ліві — т. зв. боротьбісти і укапісти — перейшли до ворожого інтернаціоналістичного табору і тим самим українська національна революція підірвалася з середини і анархізувалася. Ідея соціалізму і патос соціалістичної революції захопили у свій полон значну частину української інтелігенції. Національна ідея була десь на задньому пляні і національна стихія, що інтуїтивно вибухала, не діставала свого належного ідейного і політичного оформлення

і розв'язання. Це позначалося також і на політиці тодішніх керманців української національної революції, які плелися у хвості подій і стихії, замість нею рішуче керувати. Зовсім інша ситуація створювалася після перемоги большевицької революції, коли настав час мирного будівництва і самоозначення. Українська національна стихія шукає тепер свого безкомпромисового ідейного і політичного оформлення в українській радянській державі і на цьому ґрунті відбувається консолідація всіх національних сил, які в громадянській війні дуже часто стояли по різних боках барикади. Тепер і український соціаліст з УНР, який боровся під жовто-блакитним прапором національної революції, і український комуніст чи боротьбіст, який боровся під червоним прапором пролетаріату, стають поруч... Про обох можна сказати теж, що писав Микола Хвильовий у своїй «Повісті про санаторійну зону»: «Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про всесвітній бунт. — Так то, шановний революціонер! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зайшов на широкий шлях, і перед ним замаячили рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали. Я вітаю його від усієї душі»... «Те реальне, чого ми багато віків чекали — була українська держава, національно-культурне самоозначення і духове відродження української нації. Ідея соціалізму, як абстрактна утопія «загірньої комуни», поступилася перед національною ідеєю і органічним реальним процесом становлення української нації. Цей перелам і переоцінка вартостей не означав заперечення ідеалів соціальної справедливості і соціалістичних гасел революції. Це було лише усвідомлення, що реалізація тих ідеалів і гасел стане можливою лише тоді, «коли Україна, — як писав Хвильовий, — пройде той закономірний і природний процес державного самовизначення і ствердження, який пройшли і проходять тепер всі народи Європи. Без цього годі говорити про будь-яку національну та соціальну справедливість. Порожнім брязкотом про інтернаціоналізм не прикриєш питання, що його висуває само суворе життя і вимагає негайного розв'язання. Наша вишівська (високошкільна) молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу, не

миритися і ніколи не помириться з пустопорожнім брязканням в інтернаціоналізм. Вона вимагає конкретної відповіді, чи є Україна колонією Москви, чи ні? Якщо ні, тоді вона (молодь) хоче бути послідовною і робить з цього для себе відповідні державно-творчі висновки» (М. Хвильовий — «Україна чи Малоросія»).

Так рішуче і так напористо ставив Хвильовий питання національно-державного самоозначення і усамотійнення, як бачимо, тому, що він бачив, що це вимога самого життя і що це питання, яке зимає негайного розв'язання. Це була стихія. Але вже не «дрібно-буржуазна» чи «буржуазно-поміщицька», як її означали більшовики в період громадянської війни. Ідею української державності і самостійності підносить тепер «наша вишівська молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу». Це були ті ж самі робітники і селяни, яких більшовики в 1918—20 рр. дуже часто використовували в боротьбі проти «щирих українців» і самостійників. Більше того — ідею української самостійної держави висувують тепер навіть українські комуністи.

Помиляються ті, що думають, що мова йшла тут про усамотійнення української республіки лише в площині конкуренційної боротьби між українськими і російськими комуністами. Процес, що відбувався в українських народніх масах і свідомості української інтелігенції був глибшого порядку. Це був ідеологічний і світоглядний перелім і переоцінка вартостей. Це була нова епоха і новий етап, не лише щодо «героїчної ери» поривань до «загірньої комуні». Це був новий щабель української національної революції і щодо епохи «скоропадщини» і УНР. Це був новий світогляд, нова ідеологія і нове духове і психічне настанвлення. Романтики «загірньої комуні» переживають муки трагічного душевного надламу, світоглядну кризу і банкрутують. На їх зміну приходить нове покоління. Ці два покоління прекрасно співставляються в «Сантиментальній історії» М. Хвильового, в образах Уляни і Б'янки. Б'янка пише про Уляну: «Вона багато говорила мені про часи громадянської війни. Вона довго говорила мені того вечора про той дикий і тривожний час, коли люди ходили голі і голодні й були велетнями й богами. Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет. Той химерний час я зачепила тільки одним крилом своєї юности, але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його.

Він і мені лежав на серці. Я подумала, що тоді всі пізнали таємну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на якихось інших шляхах?» — подумала я.

Не трудно помітити, що Б'янка є прообразом Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового, що його почато друком у 5 числі «Вопліте». Б'янка ненавидить підсоветську дійсність і говорить про неї так: «Я брала активну участь в організації жінок, в делегатських зібраннях, в редагуванні місцевої стінгазети, але я завжди думала, що нашу стінгазету зовсім не випадково називають «Стінгазом» («стінгаз»). Саме все це — газ, димок. Горить вогка солома, а люди сидять біля цього ілюзорного вогнища і гадають, що «без огню не буває диму». Аглая з роману «Вальдшнепи» думає так само і оперує цими же образами — голубої далі, димка і вогнища. Патос соціалістичної революції, на думку Карамазова, вивітрився, з її розмаху ніщо не вийшло і від неї лишився лише димок.

«Який прекрасний димок, — підхоплює Аглая. — Нюхайте ж, друзі мої, і переконайтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись».

Микола Хвильовий не тільки відчув прихід нової епохи і нових людей, але й став рупором їх ідей і цілком виразно і недвозначно визначив ідейну суть нового руху і голосно назвав його на ім'я. Це ім'я було — український націоналізм.

Серед багатьох наших сучасників — учасників визвольних змагань з петлюрівського табору, які опинилися на еміграції і були відірвані від української дійсності, панують упереджені і скептичні погляди на національне обличчя українських національних сил радянської формації. В дійсності можна сміло сказати, що ця генерація в провідній своїй частині національно стояла набагато вище від багатьох наших діячів УНР. Як відомо, ці діячі і досі є соціалістами чи демо-лібералами, тоді як покоління Хвильового і ВАПЛІТЕ було виразно націоналістичним.

Про націоналізм наддніпрянський існує також упереджений і скептичний погляд. Одні зовсім заперечують наявність такого, інші визнають його, але з застереженням щодо ступеня його ідеологічної ви-

кінченості. При цьому, розуміється, беруть до уваги не внутрішню ідейно-духову суть даного світогляду, а наявність і фразеологію. Але ж чи не мали ми прикладів, як за націоналістичною фразеологією ховається большевицька чи взагалі ворожа українству суть?

З цього погляду для нас не має ніякого значення марксистська фразеологія і заяви про вірність соціалізму, пролетарській революції і партії, що ми їх зустрічаємо і на сторінках «Вопліте». Треба мати на увазі історичні обставини і той зміст, що вкладається в ці слова і що заперечується, а що захищається. Покоління ВАПЛІТЕ оперує марксизмом вже не як догмою соціалізму, а як засобом і керівництвом до дії в інтересах України. А найчастіше — як засобом мімікрії.

Це безперечне, що український націоналізм радянського періоду виріс на новій соціальній основі і ментальності. Але ж націоналізм, як такий, від цього не втрачає, а набирає нової сили і нової свіжої крові. На радянській платформі зійшлися «недобитки петлюрівщини» і збанкрутовані українські комуністи, перероджуючись у націоналістів. В цьому і є внутрішній зміст нової української синтези. Якщо УНР і національний зрив взяти за вихідний пункт — тезу, то жовтнева соціалістична революція з її інтернаціонально-соціальними гаслами і універсалізмом була її запереченням — антитезою. Зміст нового етапу — в синтезі. Це був поворот до національних джерел, але на новому ступнево вищому етапі. Носієм цієї нової синтези і була передовсім ВАПЛІТЕ. І в цьому величезна ідейна і моральна сила хвильовизму. І цьому ж його страшна небезпека для московського большевицького окупанта. Бо він виступав іменем робітників і селян, іменем революції і не мирився з «пустопорожнім брязкотінням в інтернаціоналізм», а вимагав конкретної відповіді: «Україна — колонія Москви, чи ні?»... Хвильовизм нещадно зривав маску з нового втілення московського імперіялізму і великодержавного шовінізму, показуючи, як звиродніла большевицька партія потихесеньку та полегесеньку перетворювалася в «собирателя земель руських і не руських», а «кличі 1917 року... стали фарисейством і матеріалом для спекуляції (М. Хвильовий: «Вальдшнепи»). Так знову в східній частині Європи стали одна проти одної дві ворожих і непримиренних сили: московський імперіялізм у червоній подобі і нова Україна. Мечі знову схрестилися. Боротьба

знову розпалилася і з не меншою силою, ніж у 1919—20 рр. Дарма, що вона велась зброєю ідей і критики, а не військовою зброєю. Мечі схрещувались і дзвеніли, і летіли голови...

Підступний ворог і тепер підходив, надівши на себе маску братерства і дружби, маску братерської допомоги в будівництві соціалізму. Але тепер почув відповідь: «варягів ми не потребуємо». Тоді знову дзвеніли пустопорожні слова про пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. Але у відповідь українські революціонери цитували самого Сталіна, нагадуючи ворогові, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а тепер консолідація нації стала проходити під егідою радянської влади».

На адресу ВАПЛІТЕ закидали критичне відношення до існуючої дійсності і на цій підставі приписували шкідливі тенденції і хибну ідеологію. На це була відповідь: «Невже таки справді гартянські критики вбачають шкідливі тенденції і хибну ідеологію у ваплітян, коли ті нанизують на свої бойові списи всякої масти наволоч?... Боротись з бур'янами революції — хіба це занепадництво і шкідливі тенденції?» («Вапліте» ч. 5).

Дехто ще й досі приймає заяви ВАПЛІТЕ про вірність ухвалам партії і солідарність, як і всю ту марксистську фразеологію, за чисту монету і на цій підставі робить висновок, що ваплітяни боролись з окремими недотягненнями большевицької партії, а не з цілою системою, яка була накинена Україні і була чужа українському народові. Далі висуюють твердження про те, що хвильовизм — це все ж таки український комунізм і що він не відмежований від большевизму як системи. Помилковість таких поглядів очевидна. В одну з чисел «Вапліте» ми читаємо: «Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія — це дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму»... Очевидно, того інтернаціоналізму, який відкидає національне поневолення й імперіалізм і забезпечує рівні права і вільний розвиток всім народам. Але чи не звучить у цій навіть формі якась іронія і сум? Чи не чується тут між рядками заклику до кращих елементів партії схаманутись? В кращому разі це було намагання скерувати московський большевизм на шлях того справжнього інтернаціоналізму, а не того, що вимагає відмовитись від свого національного «я» і національну ідею плямує тавром буржуазности? Але такі ілюзії вплинути на

большевиків відкликом на позитивні ідеї швидко розвіялись. І очевидно, що Хвильовий не помилився і говорив правду, коли визначав пізніше хвильовизм, як теорію боротьби проти КП(б)У.

В поняття радянської України ваплітiani вкладали свій національно-український зміст, а в тому, що заперечувалось і що стверджувалось, цілком ясно виступає нова ідеологія і новий світогляд, який був запереченням большевизму не в окремих «помилках», а в цілій системі. В цьому розумінні націоналізм ВАПЛІТЕ був дійсним, натуральним і діалектичним запереченням большевизму, як його діаметральна протилежність і антипод. Це заперечення, що випливає з діалектики історичного процесу і органічних національних джерел.

Що хвильовизм, як світоглядова філософська база ВАПЛІТЕ, є запереченням не лише московського імперіялізму і окремих хиб советського ладу, а й ідейної суті большевизму і цілої системи комунізму в марксистсько-большевицькій інтерпретації, про те свідчить, насамперед, ваплітянське «проти». Негативний зміст хвильовизму, як заперечення. Простежимо стисло, що негується і заперечується на сторінках «Вапліте».

Це, насамперед, нівелююча і пригноблююча людську особистість система тоталітаризму з усіма її атрибутами і наслідками. Оповідання «Із записок», поміщене в першому числі й на першій сторінці, як було вже відзначене вище, є по суті декларациєю ВАПЛІТЕ, написане езопівською мовою мистецьких символів і алегорій, в яких відтворено образ сучасної підсоветської дійсності і пануючої системи. Ми бачимо тут образ Пій, що символізує «все, над нами суще» і в якому легко розшифровується монопартія. І ще образ раба-холуя партії, «з гнучкою спиною» і заповітами слухняности, покори, мовчання, вдоволення, льобляности і плазування, як щаблів до щастя і успіху в житті. Це той холуй, що «стає на задні лапки і покійно схиляє голівку». Очі йому — безмежна покора. Руки йому — безмежний терпець. Ноги йому — стовп віри і утвердження, Скажи: «стій», і він буде стояти сто, тисячу, мільйони літ»...

Чи може бути ще ясніша і прозоріша алегорія?

Але щоб не залишився в читача ніякий сумнів, в оповіданні розкривається, що Пій, або «все, над нами суще» — це Іван Степанович Дуля — голова правління». Холуй — теж знана на кожному кроці персона. А щоб не склалося враження, що це окремі

випадки і викривлення, не залежні від системи, в оповіданні підкреслюється, «Холуїзм — це система, така ж прекрасна, як і всі інші системи, але незмірно глибша за них». Чи не пізнати тут «прекрасної», «глибшої» за всі і «кращої в світі» советської системи ладу, як її офіційно реклямують у газетах?

Така система нівелює і умасовлює людину, робить з неї бездушного і безвольного автомата. Ця сторінка підсоветської большевицької дійсності є темою оповідання «Автомат» К. Гордієнка, вміщеного в ж-лі «Вопліте» ч. 4. Та сама тема приковувала до себе увагу і Хвильового, і він давав їй антибольшевицьку розв'язку. В «Повісті про санаторійну зону» вона дістала особливе наголошення. Колишній м'ятежний комунар Хлоня, який спалив свою молодість в полум'ї революції в ім'я Нової епохи людського щастя і гуманізму, тепер побачив, що в дійсності реалізується щось протилежне. І він, глибоко зворушений теплими людськими словами, зауважує: «Я вже давно не чув таких теплих слів. І взагалі люди не вміють так говорити. Мені здається іноді, що і я, і всі ми скоро розучимся промовляти один до одного. Скоро ми зовсім забудемо тиху задушевність і будемо не то машинізованими хижачками, не то хижими машинами». Над цією ж проблемою б'ється і сестра Катря. «Коли ви віднімете від людини її кращі почуття, що ж тоді залишиться? Машина? І ви це спокійно говорите?... Я проти цього рішуче протестую. Майбутнє я собі уявляю не інакше, як прекрасним запашиним садом, що в нім буде хозяйіном сам чоловік. В противному разі в житті немає ніякого сенсу. Боротися для того, щоб вибороти собі право бути додатком до машини, є безглуздя». Це писалося десь 1923 року. В добу ВАПЛІТЕ (1927—28) негативні сторони большевицької системи виявилися настільки, що Хвильовий, як відомо, порівняв її з «раковиною з калом». У низці творів на сторінках ж-лу «Вопліте» перед нами проходить ця дійсність у всій наготі і відворотності. Особливу увагу своєю критичною стороною звернула на себе повість Гр. Епіка — «В-осени». З приводу неї П. Христюк написав велику критичну статтю, класично застосовувавши в ній добродюбовську критичну методу, використовуючи даний літературний твір, як зручний привід до того, щоб висловитись «по-поводу» зачеплених проблем і явищ, оскільки прямий підхід до критики большевицької системи був неможливий. Стаття називається «Розпеченим пером» — назва, що її сприймаємо сьогодні як символ. Ця стаття є сьо-

годні цінним історичним документом, вартим того, щоб його зачитувати ширше.

Христюк відзначає, що в повісті Гр. Епіка є «правдиві борці за нове життя, правдиві віддані будівничі цього життя і спекулянти від революції, від комунізму і гнилячча нашої сучасності, що лише дискредитують радянську владу, соціалізм, пролетарську революцію. Робітники, що й після революції живуть у важких умовах і все ж таки не втрачають віри в перемогу соціалізму і здеморалізовані, засмуктані непою, міщанством інтелігенти, що колись, можливо, були активними учасниками пролетарської боротьби, а тепер, посідаючи видатні радянські й громадські посади, ллють воду на колеса контрреволюційного млина. Ось коло тих питань, які порушує Г. Епик у своєму оповіданні».

«От вам Микола Бризгунов: комуніст, голова житлокоопу, немов би активний партійний і радянський робітник. Сам про себе він так говорить: «я не вчорашня людина, ви це знаєте... Дев'ятнадцятого року я покинув усе... Лишився всього. Де тільки я не бився... Кращі роки свої віддав... і так далі. І спекулює на цьому, на своїх, можливо, сумнівних заслугах перед революцією. Спекулює нахабно, огидливо, спустившись на саміське дно тупого міщанства, втративши рештки гідності не то що комуніста, але й звичайного громадянина. Як голова житлокоопу, дбає лише про вигоди для себе, для своєї жінки, для жіничиних родичів, для своїх особистих друзів. Він самовільно забрав собі іншу кімнату, що звільнилась і мала бути передана новому мешканцеві — комуністові. Він забрав собі кращі меблі, що належать кооперативові. На те, що робітнича родина гине в мокрому підвалі, він, зрозуміла річ, не зважає. Грубо й неуважно поводить з удовою — робітницею, що прийшла до нього просити зняти кару за невчасну оплату помешкання...»

Чи не віс від цього побуту (а це ж має бути наш новий, радянський, комуністичний побут) жахом?

Всі вони ведуть беззмістовне, пусте життя, зовсім не відчуваючи творчого, оздоровлюючого подиху великої революції. Їхнє суспільне життя замкнено у вузькому колі: карти, випивка, недотепні брудні анекдоти і, як верх громадської і політичної заінтересованості, — хроніка в газетах. Далі не йдуть, бо, як «до-

тепно» жартує Бризгунов — в «Известиях» нет правди, а в «Правде» нет известий».

Отаке життя веде гниле шумовиння революції. Сухі, хороші кімнати, добрі меблі для інших, для спекулянтів від революції, для себелюбів і паршивців, а Єристи можуть жити і в підвалах. Відносини між вдовою-робітницею і Бризгуновим нагадують відносини кріпацького чи буржуазного ладу. Бризгунов із товаришами тримає житлокоопівську масу в їжачих рукавицях, як колись тримали домовласники, або й гірше. Вільну думку, ініціативу вони задушують... Тому загальні збори житлокоопу справляють надзвичайно прикре враження. Здеморалізовані та тероризовані «обивателі» слухняно йдуть за Бризгуновим, «ворушаться обережно, як жаби на ковбані». В оповіданні маємо промовисту сценку «ухвали» зборами — під загрозою Бризгунова — самовільного захоплення Бризгуновим кімнати, а також огидну сцену розтягання меблів із звільненої кімнати, сцену, що нагадує мародерство на фронті.

Отакий наш новий побут за Гр. Епіком. Чи не злісна це вигадка? А коли ні, то чи варго роз'ятрювати наші болячки?

Немає більших ворогів радянського будівництва, як Бризгунов і компанія, яких ми зустрічаємо щодня в житлокоопсах, трестах, в адміністративному апараті; в інших установах, які свої сумнівні заслуги перед революцією зробили предметом спекуляції, так би мовити, «капіталізували» їх, які деморалізувались до крихти самі й деморалізують інших, які органічно зрослись із непівсько-міщанським побутом і гангренною, сидять на молодих паростках нового життя, які дискредитують радянський лад, ідею соціалізму й комуністичну партію.

Чому ж бо мало стояти осторонь, бути пасивним у цій боротьбі радянське красне письменство? Є такі політики, письменники й критики, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові й тому вважають за зайве й шкідливе вести боротьбу проти них через мистецтво, розуміючи таку боротьбу, як за непадництво, невір'я в сили революції і т. інше...

Хто може перечити тому, що правдиве художнє виображення болячок нашої сучасности може більше сприяти оздоровленню радянської суспільної тканини, ніж не художнє (а тому й не переконуюче) «казенне» вихвалення зародків нового побуту, або ще не доведе-

них до кінця починань? Треба виразно підкреслити ту хибність та шкідливість того «механічного підходу» до тематики й способу трактування тем, який набирає все більшої сили в останній час і виявляється в тому, що письменника хочуть зобов'язати писати лише про позитивні явища життя й лише в так званому бадьорому, життєрадісному тоні. Не замовчувати треба наші хвороби, а навпаки — треба розпекти, загартувати пера наших письменників у боротьбі з цими болячками.

Оповідання Г. Епіка роздмухує не в одного читача полум'я зненависти й огиди до Бризгунових і будить жадою боротьби з тими явищами... Нездорові явища можна поборювати працею, а не оголошенням їх неіснуючими... Не лякатись непи й болячок, не тікати від них, а перемагати їх треба в процесі боротьби, в процесі впертої праці.

Розпеченого пера треба, а не «уратріотичних» «дзеньок-бреньок».

Не трудно догадатись, проти кого і проти яких болячок скеровані були розпечені пера ваплітан. З цензурних умов ні в оповіданні ні в статті не ставиться питання в національній площині, але чи не говорить про це прізвище Бризгунова? Цікаво також відзначити, що «мотлох і гниляччя нашої сучасности» — це ніхто інший, як ті, що «посіли видатні радянські посади», яких репрезентує в повісті «активний партійний і радянський робітник Бризгунов». А відомо, хто посів ті посади і хто був активним партійним робітником на Україні в перші роки після перемоги большевиків. Болячки, що їх змальовано в повісті і «по-поводу» яких пише Христюк, теж є дуже красномовними. Сюди належить фарисейство і спекуляція на гаслах революції і сумнівних революційних заслугах, зловживання своїм становищем на високій посаді, моральний розклад і втрата людської гідності, протекціонізм і «їжачі рукавиці» (сжовщина!) по відношенні до маси, «здушення вільної думки й ініціативи», «демократичне голосування» і ухвали під терором і т. д. Увесь цей комплекс болячок є наслідком большевицької системи. Це розуміє Христюк і на це звертає увагу тих «політиків», письменників і критиків, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за явища дрібні, не загрозливі випадкові... З свого боку Христюк пояснює, що це зовсім не так, що Епик порушує «на тлі житлокоопського життя важливі питання нашої сучасної дійсності, що в однаковій мірі сплітаються із життям житло-

коопів і з життям фабрик, заводів, профспілок, радянських установ і комуністичної партії. Ось він який, «наш новий радянський, комуністичний побут!» «Чи не віє від нього жахом»?

Які висновки належить з цього зробити — не трудно догадатись.

Цю статтю редакція «Вапліте» супроводжує приміткою, сенс якої зводиться до того, що вона написана не на замовлення редакції і мала зовсім інше призначення, але, зважаючи на її актуальність редакція містить її на сторінках свого журналу. Призначення цієї примітки, очевидно, розраховане на цензуру, остільки, як відомо, П. Христюк у минулому був, здається, генеральним секретарем УНР і з цього погляду співробітництво в журналі «Вапліте» було «не бажаним». Але фактично, поява імени бувшого генерального секретаря УНР П. Христюка і бувшого м'ятежного комунара М. Хвильового на сторінках одного журналу і під одним ідейним прапором є символом доби. І сьогодні ми можемо лише дивуватися тій надзвичайній відвазі і жертвенності, з якою виступили ці люди на боротьбу з московським більшовизмом і з проповіддю українських ідеалів. Так жити і творити, творити і постійно вигадувати способи, як сказати суспільству те, що сказати заборонено — яка це справді тяжка і трагічна місія. Вона була по силі лише людям прометеївської вдачі, великим українським патріотам — ідеалістам, людям великого героїчного чину і подвигу в ім'я найвищих ідеалів української нації.

V. ІДЕОЛОГІЯ І СВІТОГЛЯД ХВИЛЬОВИЗМУ.

Над могилою М. Хвильового виголосив прощальне слово, між іншими, один з колишніх членів ВАПЛІТЕ — Петро Панч, — який, безперечно, добре знав Хвильового і тому його свідчення мають для нас певне документарно-доказове значення. У своєму слові Петро Панч підкреслив, що покоління ВАПЛІТЕ і всі кращі літературні представники українського ренесансу 20-их років «всі вийшли в далеку незнану літературну пугь під знаком невгомного, запального й романтичного Хвильового».

Мова тут не лише про естетику. Микола Хвильовий був також визначним ідеологом, і під його знаком є також ідеологія і світогляд провідної і домінуючої частини ваплітян. **Хвильовизм і ваплітянство — це ідеологія і естетика українського ренесансу.**

Який зміст і суть цієї ідеології і світогляду в їх конкретному ідейному змісті й теоретичному означенні? Петро Панч говорив про це так:

«Ідейний шлях його (Хвильового) творчості розвивався суперечно, виявляючи ра-у-раз неперезиті елементи **ідеалізму та індивідуалізму**. 1925—27 рр. в своїх визначеннях шляхів розвитку української культури і радянської літератури, Хвильовий збівся на **націоналістичні позиції**, виступивши з відомими памфлетами «Думки проти течії» та іншими. **З цих позицій протягом трьох років М. Хвильовий провадив боротьбу проти лінії партії в національно-культурнім будівництві**. В цей самий час з'являється його **націоналістичний роман «Вальдшнепи»**. Хвильовий стає одним із надхненників і організаторів ВАПЛІТЕ... З ім'ям М. Хвильового зв'язана ціла течія в українській літературі, течія **романтична**, якої він був основоположником і запальним пропагандистом... М'ятежний комунар, командир червоного партизанського загону... в молоду радянську літературу М. Хвильовий вніс **романтику революції**... На зміну романтиці громадської війни, що характеризувала перший період його творчості, у творах Хвильового значне місце посіла **націоналістична романтика, що явилася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика**.*)

*) Підкреслення мої. — П. Г.

такі основні риси світогляду Хвильового, відзначені Петром Панчем. Цими рисами позначена творчість не лише одного Хвильового, а й Юрія Яновського і Аркадія Любченка і багатьох інших членів ВАПЛІТЕ. Це провідна течія в українському ренесансі 20-их років.

Твердження П. Панча не можуть бути, розуміється, достатнім і вичерпним доказом у визначенні ідеології, світогляду і творчої методи Хвильового. Якщо взяти до уваги підсоветські умови, то їх можна і слід взяти критично і під сумнівом, остільки, як відомо, все опозиційне в СРСР таврується ідеалізмом і націоналізмом. і в ці поняття большевики вкладають негативний зміст, визначаючи його як вияв буржуазної ідеології, містики і занепадництва. А все це оцінюють большевики як явну контрреволюцію. Але підкреслені нами слова в прощальній промові П. Панча стверджують подібні же визначення інших критиків і дослідників, а найголовніше їх стверджує конкретна аналіза мистецьких образів і виявленого в них світовідчужання й світогляду Хвильового. Нам скажуть на це, що образи і виявлені в них світогляд і світовідчужання можна трактувати теж по-різному і по-різному визначати — в залежності від настави, світогляду і партійно-політичної тенденційності критика чи дослідника. Тоді залишається, на нашу думку, ще третє джерело і спосіб, за яким ми складаємо остаточну думку і визначення даного світогляду і естетики, а саме філософія і теоретичні визначення самого творця даної системи. І коли ми уважно перечитаємо публіцистику Хвильового — памфлети і літературно-критичні статті, — а також простежимо за теоретичними дискусіями і полемікою героїв на сторінках його повістей, а головне роману «Вальдшнепи», то й тут зустрінемося з тим же самим комплексом, що його позначає Хвильовий і його герої тими ж самими означеннями і словами. Цими означенням і словами є: **ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика.** Помилявся Петро Панч лише в тому, що визначив їх як не «пережити елементи» старого світогляду Хвильового. В дійсності було якраз навпаки: Хвильовий все більше звільнявся від елементів неорганічних для нього, начитаних і нав'язаних духом епохи — елементів епохи матеріалізму, однобокого раціоналізму і комуністичних утопій, і все більше кристалізувався і вироблявся в ньому світогляд органічно-український, позначений печаттю і духом Нового Українського Відродження. Але згадана «помилка» Петра Панча нам цілком зрозуміла — вона обумовлена

підцензурно-політичними умовами і не є висловом справжнього переконання і сумління автора.

Про те, що «ваплітянство» було не «елементом», який переживався, а цілим світоглядом, який все виразніше кристалізувався, посвідчив нам сам Хвильовий. В 1929 році після розгрому ВАПЛІТЕ її члени створили нову організацію «Пролітфронт» з літературним журналом того ж імені. Цей журнал редагував також Хвильовий з А. Любченком та Момотом. «Пролітфронт» продовжував ідеологічну і мистецьку лінію ВАПЛІТЕ і придбав собі нових прихильників. Зокрема, один з названих редакторів «Пролітфронту» — Ів. Момот, колишній член комсомольської літературної організації «Молодняк», талановитий і надійний критик, став одним з найбільших прихильників Хвильового і теоретиком «активного романтизму». До «Пролітфронту» належали також П. Тичина, О. Вишня, І. Коцюба, О. Копиленко, І. Сенченко, М. Куліш, Ю. Яновський, Донченко, Масенко та інші. «Пролітфронт» мусів також 19 січня 1931 року зліквідуватись. Хвильовий не без прихованого гумору й іронії тоді пояснював: «Після остаточної дискредитації життям (заборони, тровля парціями тощо — примітка наша) колишніх поглядів його ідеологів на шляхи розвитку пролетарської літератури, пізніше виявилася цілковита неспроможність цих ідеологів намітити для організації нові шляхи й нову установку, а подруге виявилось, що відсутність цієї усганови заводить організацію у тупик, так би мовити, перманентних помилок».

Отже Хвильовий своєрідним способом дав зрозуміти українським читачам, що ідеологічно ВАПЛІТЕ залишалась на своїх позиціях і не думає позбуватись тих елементів світогляду, що їх мала. В цьому й була її «неспроможність» намітити «нові шляхи» і «нову установку». Така постава колишніх ідеологів ВАПЛІТЕ заводить нову організацію «Пролітфронт» «в тупик, так би мовити, перманентних помилок». А звідси організаційно-політичні висновки: легально така організація не може існувати. І тому її «розпускається».

Що ж це за ідеологія і світогляд, що їх більшовики позначають, як «непережиті елементи», що ведуть в тупик перманентних помилок і ухилів від більшовицького світогляду і генеральної лінії партії?

Основні риси чи елементи цього світогляду вже названо. Це **ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика**. Сполука цих елементів не випадкова. Вони є органічними і невід'ємними рисами нового україн-

ського світогляду — світогляду українського Відродження нашого часу. Нам лишається лише розкрити їх справжній ідейний зміст і значення. Це тим більш конечно, якщо візьмемо до уваги той факт, що на еміграції один з критиків (Ю. Шерех), пишучи про «Вертеп» Аркадія Любченка як «синтезу політичного й загально-філософського світогляду українських 20-их років», означає цей світогляд як «активний войовничо-волютаристичний матеріалізм українського культурного ренесансу 20-тих років», як «синтезу українського матеріалістичного світогляду» (Альманах МУР, I, стор. 148—155). Це непродумане і необгрунтоване визначення Ю. Шереха в його інтерпретації образів та ідей «Вертепу» суперечить дійсному ідейному і світоглядovому змістові цього твору і не відповідає правді. З цього випливає низка непорозумінь, коли сам Шерех пише, що «на тому, чи зрозуміє його («Вертеп» і ваплітянство — П. Г.) наше покоління в еміграції, думається, можна буде перевірити, наскільки взагалі сучасна українська еміграція доросла до рівня, якого дійшла українська література і українська духовість. і наскільки ця еміграція спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху».

Прийнявши на віру визначення світогляду Українського Відродження, як «матеріалістичного світогляду» і повіривши Ю. Шерехові, читач матиме фальшиву уяву про цей рух і ми вже маємо позначки критичного або й різко негативного наставлення до Хвильового і ВАПЛІТЕ значної частини нинішньої еміграції, а воно помилкове і безгрунтовне. Для деякого помилка Ю. Шереха дуже приємна, оскільки вона підтримує почуття піємонтизму і вищевартності тієї частини української еміграції, яка була відірвана від української дійсності під советами і схильна все в ній тотально знецінювати і негувати як «здеморалізоване і большевицьке». На превеликий жаль, ці фальшиві почування і уявлення частини старої еміграції петлюрівської генерації підтримує дехто з нових «підсоветських» емігрантів. Помилкою Ю. Шереха поспішив скористатись його літературний противник В. Державин, щоб протиставити «здеморалізованому суспільству Наддніпрянщини» ідеологію і світогляд еміграції. Державин дає раду «критично ставитися до хвильовизму та неохвильовизму і не в ньому, а в героїчній творчості О. Ольжича і Олени Теліги вбачати насюгодні національний стяг нашої духовості і найглибше національне слово нашого письменства» (Календар-альманах на 1948 рік, стор. 146—147).

Нам дуже приємно знати, що В. Державин так високо оцінює Ольжича і Телігу і що саме в їх героїчній творчості бачить національний стяг нашої духовості сьогодні. Коли це щиро, то таке зрозуміння цієї духовості для критика багато важить. Але вважаємо за помилку і непорозуміння протиставлення цієї духовості хвильовизмові, чи неохвильовизмові як чомусь не тільки меншевартісному, а й протилежному чи може й ворожому. Таке протиставлення фальшиве, воно не відповідає дійсності, воно шкідливе. Воно веде до самоізоляції української політичної еміграції від свого народу і, зрештою, до ствердження большевицької тези про чужість і ворожість української політичної еміграції і українського націоналізму чи національно-визвольного руху для українського ж таки народу.

Не маємо намірів з політичних міркувань прикрашувати і підтягати Хвильового і ВАПЛІТЕ до нашої національної духовості, як вона виявлена в творчості Ольжича і Теліги, як вона виявляється в ідеології і світогляді українського визвольного руху сьогодні. Це привело б тільки до фальшування фактів. Нас цікавить насамперед правда і правдиве ідейне й духове обличчя Хвильового і ВАПЛІТЕ, як об'єктивних даностей, як історичних фактів. І лише після належного зрозуміння дійсного внутрішнього змісту хвильовизму чи ваплітянства вважаємо за дозволене оперувати цими поняттями в літературній, ідеологічній і політичній боротьбі нашого часу. А в нашій публіцистиці на еміграції (і в большевицькій пресі) робиться навпаки — до певних політичних та ідеологічних позицій і тез такі поняття як «хвильовизм», «націоналізм» і т. п. підтягаються чи заперечуються, незалежно від їх правдивого змісту. Автори й полемісти вкладають у них свій зміст і свою уяву, ігноруючи правду.

Дотеперішнє нерозуміння й несприйняття Хвильового і ВАПЛІТЕ певною частиною нашої еміграції може справді служити критерієм оцінки, наскільки вона доросла до рівня Українського Відродження 20-их років, наскільки ця частина спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху та чи може вона репрезентувати ідейно-український рух на сучасному етапі.

— — — — —

VI. РЕВОЛЮЦІЯ І ПОСТУП.

Критичне або й негативне становище до хвильовизму і ВАПЛІТЕ ґрунтується переважно на зовнішніх біографічних даних про Хвильового та його однодумців і частково на романтиці революції, яка виявлена в їх творах. Ані перше, ані друге не може бути достатньою підставою для виявлення і характеристики внутрішнього ідейного змісту хвильовизму і тим більше не може бути підставою для утотожнення його з большевизмом.

Той факт, що Хвильовий у певний час боротьби опинився під червоним прапором, на боці революційних сил, керованих большевиками, ще не означає, що він внутрішньо своїми поглядами і духовістю був большевиком. А коли вже йти за біографічними даними, то чому береться лише цей епізод з його біографії і забувається про те, що Хвильовий був також організатором «Просвіт», був палким прихильником Української Центральної Ради і боровся за Українську Народню Республіку? (див. О. Ган — «Трагедія Хвильового»). І чому, нарешті, замовчується той факт, що Хвильовий, тримаючи партійний квиток КП(б)У в кишені, провадив боротьбу проти лінії партії? Досить порівняти «комуністів» Хвильового і М. Куліша з «некомуністами Рильським і Тичиною, щоб стало ясно, що ця сторінка біографії Хвильового не може бути рішальною для визначення ідеології і духовости хвильовизму.

Так само не можна негувати чи визначати суті хвильовизму за романтикою революції чи «загірньої комуні», не завдаючи собі труда глибше проаналізувати, який зміст вкладається в цю романтику і яка духовість в них виявляється.

Епоха революції 1917 року проходила під знаком соціалізму — в цьому її домінуючий ерос і патос. Ця доба мала своїх апостолів і ентузіастів. Мала вона і своїх фанатиків. Бачимо їх у новелі «Я» (Романтика) Хвильового. Покоління цієї епохи, коли «люди ходили голі й голодні й були велетнями й богами», репрезентує також і товаришка Уляна з повісті «Сантиментальна історія». «Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет». В романі

«Вальдшнепи» це покоління репрезентує Ганна — дружина Карамазова. Карамазов переживає кризу й еволюціонує в напрямі нового ідеалу, що його патосом просякнена нова доба і носієм якого є нове покоління — в напрямі Аглаї. Прообразом Аглаї є Б'янка з «Сантиментальної історії». «Той химерний час революції 1917 року зачепила Б'янка тільки одним крилом своєї юности», але, — признається вона — «товаришка Уляни даремно думала, що я не розумію його. Він і мені лежав на серці. З таким же розумінням покоління епохи революції підходить і Аглая до Карамазова, коли характеризує його: «Отже, маємо безперечно здібного недоука з **романтичним** складом натури... Карамазова захопила соціальна революція своїм розмахом, своїми соціальними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, на тисячу смертей»... «Тоді всі пізнали таємну даль», — висловлюється про цю епоху Б'янка. Це було підкреслення ідеалізму і романтики Революції.

«Таємна даль» чи «Загірня комуна» — це образ того міту епохи революції, що ним було перейняте її покоління. Не тільки Хвильовий, але й Христюки з табору УНР. Це була домінанта. Національне визволення і відродження нації, думалося, прийде само в процесі соціалістичної революції. Це не виключалося, але включалося, як одне з завдань Революції. У 20-их роках Хвильовий виступив не проти революції, а проти большевицької контрреволюції, його гаслом було продовження і поглиблення Революції в національній площині й очищення її від московсько-большевицького намулу. Питання про відношення до революції було в свій час поставлене й на еміграції, на сторінках «Розбудови Нації» — органу Проводу Українських Націоналістів. В одному з чисел цієї темі присвячено спеціальну статтю під заголовком «Революція чи контрреволюція», де з наголошенням зазначалося: «Східню революцію, — ту чарівну, велику й дорогу нам подію, на яку кожний свідомий активний українець чекав, як на спасителя, — ту революцію мусимо прийняти. Між нами не може бути місця для тих, що в революції бачать тільки «царство сатани», «перемогу хамства».

Революція 1917 року — весна нашого народу, ренесанс його, ранок і пробудження. Революцію, як протест проти вчорашнього, мусить прийняти кожний, для кого українство не фраза, не емоція, а свята спра-

ва — проблема всіх проблем» («Розбудова Нації», ч. 3, 1928 р.).

Про проблему революції і поступу йде пошмавлена дискусія на сторінках роману «Вальдшнепи» в розмовах Карамазова і Аглаї. — «Я іноді буквально задираюсь од щастя, — говорить Карамазов. — Темні сторони нашої дійсности тоді зовсім зникають із моїх очей, і я починаю рости і виростаю у велетня. Бо й справді: в суспільстві не може бути такої ситуації, коли не можлива боротьба. Коли ж це так, то... як усе таки весело жити «на етом светє, господа»... Ти не можеш і уявити, як я полюбив це заялоzene слово — поступ. Поступ — це ж по суті якор спасіння. Це ж вихід із того становища, що в нього зайшла революція».

— Але ти говориш зовсім, як учень першої групи, — сказала Аглая.

— Цілком справедливо! — гаряче підхопив Дмитрій. Я і є учень першої групи і маю мужність визнати це. Така вже логіка подій: хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...

— І витягувати з архіву старі гасла?

— А хоч би й так. Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня, завтра не можуть стати реакційними? Хіба ми не маємо прикладів? І навпаки: хіба кличі 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріалом для спекуляції? Це не значить, що ми збанкрутували, а це значить, що треба бути діалектиком. Сьогодні масу можна повести тільки під тим стягом, що на ньому буде чітко написано — «поступ».

Не підлягає сумніву, що думки вкладені в уста Карамазова, є думками Хвильового,

Звертає свою увагу передовсім творчий і діалектичний підхід до життєвих явищ, а в даному випадку до гасел революції. У свій час Карамазов ішов в ім'я цих ідеалів на смерть. «Але як мусів себе почувати Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване «соціалістичне» оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло і що його комуністична партія потихесеньку та полегесеньку перетворюється на звичайного срібі «собірателя землі руської» і спускається, так би мовити, на гальмах до інтересів хитренького міщанина середнячка». Це вже занадто, бо на погляд Карамазова цей середнячок «завжди стояв і стоїть грізною примарою на путях до світового прогресу»...

Революційна натура Карамазова — Хвильового перейнята протестом. Він в опозиції. «Карамазови не

можуть бути не опозиціонерами, бо події вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку». Гасло Хвильового: «уміти мислити і відчувати», бути діялектиком, є гаслом творчої, діалектичної методи, протиставленої догматизмові і закостенілому доктринерству. Визначення Карамазова, як «вічного учня» він приймає за похвалу і радить іншим «бути діялектиком». «Старі» гасла українського націоналізму в підсоветській дійсності набрали революційного значення — чому ж не витягти їх не скористатись в ім'я творчості і активного життя і в боротьбі проти большевицької реакції?

Як революціонер і діялектик, Хвильовий в новій дійсності переживає кризу, що її відтворено в образі Карамазова. В чому суть цієї кризи? Карамазов запевняє, що «це не значить, що ми збанкрутували». Але Аглая краще й ясніше розкриває суть цієї кризи. Карамазови зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. Українська дійсність і відродження української нації, з одного боку, і большевицька «соціалістична революція», з другого. Два шляхи, що виключають один одного, — дві революції. Якщо в революцію 1917 року гасло єдності з революційними силами Росії для повалення царату і розбиття «тюрьми народів» було революційним і прогресивним, то тепер, коли сама партія перетворилася на «собірателя землі руської», те гасло стало реакційним. Але Карамазови ще в полоні своїх старих уявлень і емоцій і зв'язані з доктриною соціалізму, з Марксом і партією. «Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тих соціальних ідеалів, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самих себе. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. І от Карамазови почали філософувати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерського перпетуум мобіле: шукали такого становища, коли й **вівці залишаються цілі і вовки не почувають голоду**. Коротко кажучи, ці недоуки остаточно заплутались і, таким чином, прийшли до душевної кризи»...

Карамазов трагічна постать... Так визначає її Аглая. Карамазов не заперечує і пояснює: «Очевидно, така вже моя вдача». Але трагізм тут не у вдачі, а в ситуації. Або вірніше — і в тому і в другому. Це сим-

вол трагедії української нації, яка опинилася на роздоріжжі епохи воєн і революцій, в надзвичайно складній і трудній ситуації, в момент свого національного державного відродження і становля.

В новелі «Я» Хвильового маємо один з актів цієї трагедії — в роки революції. Цей твір сприймається багатьма в буквальному сенсі зображених подій і ситуацій, а особу, від якої ведеться оповідання, утотожують з Хвильовим. Такий підхід до новели «Я», як до твору автобіографічного і натуралістичного зображення дійсних спостережених і пережитих подій дав привід комусь кинути на адресу автора страшне обвинувачення: Хвильовий — чекіст і вбивник своєї матері. Це — непорозуміння і вульгаризація справи.

В дійсності новеля «Я» є щось більше, як натуралістична фотографія. Це твір надзвичайно глибоких філософських узагальнень і символів, який розкриває дійсність глибше, ніж ту, що ми її звичайно бачимо і безпосередньо спостерігаємо. Автобіографізм його твору не в буквальному відповідності героя і його вчинків до особи Хвильового, а в світовідчужанні і переживаннях, що в ньому відбиваються. А головне в ідеї твору.

Хвильовий, безперечно, типова постать української інтелігенції за часів Революції і в цьому вартість автобіографічних елементів у його творах. Герой новели «Я» символізує не лише комуністичну частину інтелігенції, яка спинилася під червоним прапором з московськими більшовиками. В такій же мірі цей образ є символом тієї соціалістичної інтелігенції, яка стояла під національним прапором, але так само роздвоювалась і вагалась на роздоріжжі революції і цим сама себе руйнувала і розслаблювала свою волю і ставала жертвою ворожої навали. Герой оповідання Антоненка-Давидовича «Смерть» — колишній організатор «Просвіти», агітатор Центральної Ради, який «тікав з військом Директорії», переживає таку ж саме трагедію. Це трагедія всієї української інтелігенції тих часів — трагедія української національної Революції.

Хвильовий відтворює цю трагедію і оцінює її не як «чекіст» чи комуніст, а як український патріот і українська людина, яка вже усвідомила згубність більшовицької революції, з її бездушністю, раціоналізмом і відірваним від національного ґрунту ідеалом «загірної комуні». Символом цієї революції є доктор Тагабат. «Цей доктор з широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем, замість серця, —

це ж він безвихідний хазяїн українського комунара Андрія, який є «нікчемною в його руках, яка віддалася на волю хижої стихії». Чому віддалася? Бо ідея соціалізму і пролетарської революції своїм розмахом і гаслами полонила уяву і була провідною ідеєю і української інтелігенції тих часів... Ця ідея в тодішньому її змісті і оформленні протиставилась національній ідеї, як універсальна і вища. Перед духовим зором Андрія була мати — Україна, — «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків». Але цей кінець своєї душі Андрій змушений ховати і нищити в собі в ім'я того «вищого» ідеалу. Бо мати не приймає ту революцію, заперечує її «хижу стихію». «Хижа стихія? Хто сміє думати так? Так думають тільки версальці: це контрреволюція». Так думає Андрій. І його «неможливий біль», його «незносна мука» тепліють в лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом матері — Марії.

Трагедія душі роздвоєної між розумовим прийняттям комунізму і чуттєвим його відкиненням. Щось від гамлетизму. Інстинктом, ірраціонально Андрій відчуває в образі Матері найвищу святість і готовий впасти перед нею на коліна. «Але знову передо мною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час... І я здавлюю голову. Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний мент. Невже я покину чати і ганебно зраджу комуну?.. Тоді я, знеможений похиляюся на паркан, становлюся на коліна і... молитовно дивлюсь на східній волохатий силует — чорний трибунал комуні... Воістину: це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть. Але це й була єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуні... І тоді я горів в огні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі... »

Яка ідея цього твору? Що хотів сказати автор? Ми вже частково відповіли на це питання. Це негачія большевицької революції, як чужої і ворожої Україні стихії. Це також негачія одірваного од національних джерел і живого життя доктринерства і однобічного раціоналізму, що в поєднанні з фанатизмом ведуть дорогою руїни людського «я» і смерті. Це негачія і заперечення большевизму.

Герой новелі увесь час мучиться і терзає себе питанням: може це помилка — вбивати в собі людину, своє національне «я» і свою матір? «Може треба інакше зробити?» Але він не міг ще усвідомити цієї по-

милки і «горів у вогні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі». Чекіст Андрій — це образ фанатика певної доктрини, що у своєму фанатизмі доходить до крайніх меж, топче в собі кращі людські почування, теплі людські слова, тиху задушевність і втрачає подобу людини — царя природи — перетворюючись не то «в машинізованого хижака, не то в хижу машину».

Микола Хвильовий в момент написання цього твору, безперечно, був уже свідомий цієї помилки. В роки революції був момент, коли він очевидно, сам її пережив. Новеля «Я» є актом її усвідомлення і активного переборення. Цим твором Хвильовий звільняється від свого «безвихідного хазяїна» — доктора Тагата — людини-автомата «з холодним розумом і з каменем замість серця»; в ньому знову відроджується його власне «я» і вже не хоче залежати від абстрактної комуністичної доктрини. Тут ми є свідками переродження Хвильового і народження в ньому українського революціонера — націоналіста, який вже сам формує оточення за власним образом і власною уподобою. В цьому аспекті в підводній течії образів у новелі «Я» Хвильовий розстрілює чекіста і реабілітує другий кінець своєї душі — Україну і українську людину. В ширшому означенні це означає реабілітацію українського націоналізму. Образ «загірньої комуни» блідне і розпливається, як димок химери, як плід «кастрованої мудрости» марксової «науки». Устами Аглаї Хвильовий заявляє: «Маркс — чужорідне тіло для України. Але хто сказав, що Маркс вічний і єдиний прапор прогресу?» Революція і Україна у Хвильового тепер є явищами нерозривними. Соціальне і національне становлять нерозривну єдність. Цілком слушне визначення Хвильового як письменника та ідеолога революційно-творчої, динамічно-новаторської України.

В новелі «Я» показано розбіжність большевицького шляху революції з людським «я» — з етикою і мораллю людини. Звідси трагедія: «Я — чекіст, але я й — людина». Коли йти за розвитком подій, показаних у новелі та їх розв'язкою, — перемагає чекіст над людиною. Перемагає віра в загірню комуну і в те, що большевицька революція — «єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни». Фанатична віра і сильна воля героя змушують замовкнути розум і почування людини, щоб підкорити їх розумові комуністичної доктрини. Типова ситуація для підсоветської людини, стиснутої з усіх боків большевицькою дійсні-

стю. Чи не є ця дійсність і сьогодні, «як згряя голодних вовків»? Чи не здається вона й сьогодні безвихідною і неминучою, «як сама смерть»? І чи не вірять ще й сьогодні колишні друзі Хвильового — Тичини і Смоличі, що це «єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни»?

Заслуга Хвильового і є в тому, що він своїм глибоким проникливим розумом і надзвичайною інтуїцією відчув і зрозумів, що на тій дорозі людину і цілі народи чекає загибель і смерть і він героїчним зусиллям розірвав завісу тієї дійсності і показав шлях виходу з неї і нові перспективи.

У «Повісті про Санаторійну зону» є місце, що розкриває зміст переоцінки вартостей, який у новелі «Я» завуальований і розкривається лише в образах. Ці слова відносяться до колишнього романтика «загірної комуни» Анарха, героя повістя. Але вони можуть бути віднесені і до Хвильового.

«Це було, здається, на провесні нової героїчної ери... Мільйони, більйони, трільйони машиністок та інших «співчуваючих» державних діячів невимушено підкреслювали геніяльного Маркса та геніяльну революцію. Проте, тоді вже поганой хуртовини не було, а була прекрасна хуртовина під совсом дикого шовінізму та порнографії. Тоді по оселях ходили трубадури й надхненно співали про... національний (московсько-большевицький — П. Г.) месіанізм. І це м'яко називалось утилізацією Маркса... Дорогий революціонере! Не подумайте, боже спаси, що цей величезний вступ (може більший від самого листа) немає ніякого відношення до того, що я вам зараз скажу... Певно, розум повинен керувати почуттям... І переоцінець вартостей, очевидно, добре засвоїв собі мудру формулу: «проти рожна не попрьош». Це робить йому честь і показує, що він не з тих парвенью, які пильнують вискочити з свого природного оточення. Це робить йому честь... Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про все-світній бунт. Так-то, шановний революціонере! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зійшов на широкий шлях, і перед ним замаячили рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали»...

В цьому пляні переоцінки шляхів большевицької революції написана й новеля «Я».

Відомий факт, що Шумський читав новелю «Я» на політбюро КП(б)У, кваліфікуючи її, як революційний твір. І з другого боку, з позицій офіційно-большевицьких Хвильовому робили закиди сумніву в його революційності. В цьому є певна закономірність. Хвильовому закидали: невже творці Революції ставали на грані віків і викликали Марію, втілений прообраз матері?... «Який же ти революціонер, коли в тебе «кололось» твоє «я»? На це Хвильовий з гордістю й убивчим сарказмом відповідав: «Коли ти просвітянська колода, звичайно, без сокири ще вік пролежиш. Але коли ти обиватель і служиш, припустім, у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем, чи держимордою. Тут маєш вибір».

Проблему революції і революційности Хвильовий розуміє і трактує, як бачимо, зовсім не по-большевицькому, а навпаки, це трактування антибольшевицьке, українське. Погляди Хвильового на революційність і революцію є поглядами українського націоналізму. В органі проводу Українських Націоналістів «Розбудова Нації» (за 1928 рік, число 3) читаємо:

«Тільки творчість є ознакою революційности. Бути революціонером — це перш усього знищити психологію раба супроти національно-ворожих держав, супроти соціально партійних доктрин.

Революційність — це протестантизм, це рух. Революція — це воля духа, це воля творчости.

Революційність — антитеза закріпаченості, консерватизму й доктринерства.

Революційність — це поглиблення й збагачення світогляду, одухотворення народу.

Не вдовольнятися найменшим, — а стреміти до найбільшого.

Не вірити в Маркса чи ворожі сили, а в Українську Націю.

На накидати життю непорушних форм і догм, — а дати людському духові змогу творчости. Це є завданням українського революціонера — націоналіста. Революційним бо є тільки рух, що виростає з національного ґрунту, що родиться з національного еросу, — а не з мертвої абстрактної утопії.

Відновити могутню незалежну й соборну Українську Державу, а в ній здійснити ідеал соціальної

справедливості, добра і краси, — це одинокі гідні революції завдання. Все інше — контрреволюція».

В цьому ж напрямі до такого розуміння революції і революційності еволюціонує і Хвильовий. Трагедія, що її змальовано в новелі «Я» — це трагедія українського революціонера, який не може порвати свого міцного зв'язку з духовістю свого народу і природою своєї землі. В його уяві мерехтіли «шведські могили» і українські степи, а в борах бродили «тіні середньовічних лицарів». Він прагнув до гармонії поступу і традиції, а революцію хотів творити не за абстрактною схемою чужої доктрини, а як органічний твір української людини. Але на шляху до української синтези стала большевицька Москва, що фігурує в новелі в постаті доктора Тагабата — людини «з холодним розумом і з каменем замість серця». Це він наказує в ім'я революції вбити в собі людину. Герой новелі «Я» виконує цей наказ у фанатичному засліпленні й пориві. Але в дальших творах герой Хвильового вже ставить питання: «Невже я зайвий чоловік, тому, що я безумно люблю Україну?» («Редактор Карк»). І ми знаємо, що Хвильовий дав на це питання свою одверту і недвозначну відповідь: «у свій час національні війни були революційними, червоним явищем в історії» («Думки проти течії»). Карамазов захоплює тепер «ідея відродження української нації. Аглая ж проголошує ідеї українського націоналізму, і представляє його як молодий прогресивний і революційний фактор, що виступає на арену історії. І це є думки не одного лише Хвильового. Микола Куліш у своєму виступі на театральному диспуті у гострій драстичній формі звертає увагу на обминання національної проблеми в советській літературі, з огляду на небезпечність її щодо літературної кар'єри. А на закиди, що він, так би мовити, прикипів до цієї проблеми, відповідав: «Я, як член партії (!? — П. Г.) і громадянин, не можу обійти цієї проблеми і не хочу розв'язувати її в білих рукавичках... Рекомендую і вам... А ту ж моду, що зараз існує в літературі відносно національного руху на Україні (в минулому, в часи революції, тільки плямували і тільки ганьбили національне життя і нац. рух) я вважаю за шкідливу».

Така постава логічно і послідовно мусіла привести і привела до боротьби проти партії і до заперечення большевизму. Карамазови переконалися, що виходу з кризи не можна досягнути, якщо шукати «такого становища, коли й вівці залишаються цілі і вовки не почувають голоду». Хвильовий нещадно зриває маску з

московсько-большевицького вовка в овечій шкірі і творить ідеологію боротьби з насильником і окупантом української землі.

Протибольшевицька постава Хвильового і ВАПЛІТЕ не вичерпується національною проблематикою, і розходження з партією виявилось не лише в запереченні колоніальної політики Москви щодо України. Хвильовизм є запереченням большевизму і в ідеологічно-духовій площині і, зокрема, в філософії історії. Концепція революції, во главі угла якої поставлено національну ідею і проблему відродження нації, є по суті запереченням історичного матеріалізму і марксизму з його теорією класової боротьби як основного і єдиного рушія історії. Хвильовий у своїх створах пілком ясно вказує на те, що ідеологія і світогляд українського відродження 20-их років — це нова доба і новий етап в процесі революції. Зміну епох у розвитку української духовости Хвильовий відтворює як зміну поколінь. Товаришка Уляна в повісті «Сантиментальна історія» репрезентує покоління романтиків революції 1917 року і вона говорить представникові нового покоління: — «Я вам, Б'янку, страшенно заздрю й зовсім не тому, що ви красуня... Я вам заздрю тому, що ви людина нового покоління і для вас наші терзання — порожній звук... Ви ніколи не можете затоскувати за раєм, як я й тисячі нас, надломлених людей громадянської війни»... Той химерний час Б'янка зачепила тільки одним крилом своєї юности. Але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його». «Він і мені лежав на серці», — заявляє Б'янка. «Тоді всі пізнали таємну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на якихсь інших шляхах?» — подумала я.

Б'янка відчуває більш інтуїтивно, ніж усвідомлює цей новий шлях. В ній росте Аглая і вона виступає в романі «Вальдшнепи», як «нова людина нашого часу».

Революція 1917 року лишила по собі лише спогад, що тане і розпливається, як димок, і Аглая радить Карамазову не перейматися цим і «переконатися нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того димку, що тікає від нас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись»...

«Молоді вітерці», «нова даль» і «нові люди», що

мають розкласти і запалити нове вогнище — чи є потреба розшифровувати ці символічні образи? Цілком очевидно, що мова йде про новий визвольний, ідейний і духовий рух — рух українського відродження, який підносив на своєму прапорі ідею вільної і творчої людини і відродження української нації — ідея, яка має запалити вогнем нового патосу й ентузіазму українські серця і душі. Андрій Хвиля розшифрував образ і наміри Аглаї так: «Вона радить запалити багаття, щоб розпалити море націоналістичної боротьби й залізом і кров'ю повертати історію України на шлях українського націоналізму». І мав слушність.

Аглая, як представник нового націоналістичного покоління України, дає досить гостру, але влучну характеристику попереднього покоління Української Революції. «Карамазов завдяки романтичному складові своєї натури й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світу, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита... Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні і талановиті) нездібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціативи й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду».

Устами Аглаї Хвильовий заявив про творення нової ідеології Українського Відродження. Що являє собою ця нова ідеологія і новий світогляд і яке їх відношення до ідеології і світогляду большевизму — в загальних рисах ми вже бачили з попереднього.

Трагедія Хвильового переростає рамки трагедії одиниці, хочби й як видатної, переростає рамки літературних суперечок чи українсько-большевицьких позовів. Ця трагедія, мов у краплі роси відбиває природу далеко грізніших конфліктів, які назріли і назрівають не тільки на Україні. Сьогодні ці конфлікти є джерелом трагедії всього людства. Україна першою в найгострішій формі пережила цю трагедію. Тим самим обумовлена і першість України в ідейному і політичному визвольному руху, скерованому на подолання зла і на ствердження нової доби відродження людства. І ми думаємо, що не випадково в недавніх повідомленнях про повстання на Україні в інтерв'ю з американським кореспондентом з уст китайського міністра Чен-

Лі-Фу впали слова: «Українська революція є першим знаком, який віщує наближення нового часу».

Большевизм виступає, як антитеза до української революції, як її заперечення. **Українська революція— це продовження Європейського Ренесансу з його гаслами свободи народів і гуманізму і з якого зродилась новітня європейська культура.** Це новий цикл того Ренесансу в постаттях молодих поневолених націй, що виходять на історичну арену і, насамперед, у постаті України. І це не випадок, що ідейно-духовий і політичний рух зроджений в українській революції, що його репрезентує ВАПЛІТЕ, названо добою **Українського Відродження.** В большевицькому тоталітаризмі, антигуманізмі і запереченні людської індивідуальності і національної свободи маємо поворот назад до середньовіччя. Большевизм — гальмо поступу і контр-революція. Такий внутрішній ідейний зміст двох сил, які схрестили мечі на грані невідомих віків у східній частині Європи, де в трагічній боротьбі українського народу вирішується доля європейської цивілізації і всього людства.

ВІІ. ІДЕАЛІЗМ, МАТЕРІАЛІЗМ І ЕСТЕТИКА.

Хвильовий — яскраво виявлений тип ідеаліста і романтика. Цього не потрібно доводити — про це говорить його життя і смерть, і це відчувається на кожній сторінці його творів. Таким було його світовідчуття і духове наставлення. І в цьому виявляється український характер його духової природи. Ідеалізм і романтика є властивими й істотними рисами української духовости. Цими рисами позначені й позитивні герої його творів — Б'янка, Карамазов, Аглая... В словах Петра Панча, які він сказав над могилою Миколи Хвильового, криється глибока правда: «**Націоналістична романтика, яка посіла значне місце у творах Хвильового, явилася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика**».

Маємо всі дані, щоб ствердити, що Хвильовий був ідеалістом не лише своєю натурою, в побутово-психологічному духовому наставленні, але й у філософському значенні. Його окремі думки і погляди випадають з матеріалістичної системи і мають ясну печать ідеалістичної філософії. Одверто виявити свою прихильність до філософського ідеалізму і негативне відношення до матеріалістичної філософії Хвильовий сам не міг. Але це роблять його позитивні герої. Колишні комунари з їх «недоношеними уявленнями про картину світу», що склалися за Марксом, переживають ідеологічно-світоглядovu кризу і поривають із своїм старим світоглядом (Анарх із «Повісті про санаторійну зону», Карамазов із роману «Вальдшнепи»). «Нові люди нашого часу» у творах Хвильового цілком критично і негативно наставлені до матеріалістичної філософії і зокрема до Маркса. Полемізуючи з професором марксизму Аглая глузує над ним: «Ну, скажімо так: хіба від твого матеріалізму не залишились тільки різки та ніжки»?... В іншому місці вона заявляє, що «Маркс є чужородним елементом на Україні». І навпаки, в деяких творах Хвильового позитивні герої виявляють свою прихильність і зацікавлення філософами-ідеалістами. Сестра Катря із «Санаторійної зони» захоплюється Гегелем; Б'янка із «Сантиментальної історії» знайома з Платоном і т. д.

Проблема ідеалізму і матеріалізму порушується в розмові Б'янки з говаришкою Бляною таким способом:

— Ви вірите в судьбу? — спитала товаришка Уляна.

— Як би сказати вам... очевидно, не вірю.

— Знаєте, — сказала вона, — теоретично, коли так можна висловитись, я теж не вірю. Власне, я і не маю права вірити (вона, очевидно, натякала на приналежність свою до партії), але от на практиці якось інакше виходить.

— Чи не думаєте ви, — сказала я, — що ідеалістичні теорії мають рацію існувати?

Товаришка Уляна замахала руками.

— Що ви! Як може прийти мені така думка, — перелякано сказала вона. — Я думаю тільки, що в світі завжди варіюються два світогляди. Але коли ідеалізм має багато недоговорености, то я думаю, що й матеріалізм не без слабих боків.

— Іншими словами, вас не задовольняє ваша партія?

Товаришка Уляна знову замахала руками.

— Нічого подібного! Мені тільки хочеться внести деякі ясності в свій світогляд. Я, знаєте, — казала вона далі, — раніш ніколи не задумувалась над цими питаннями, а тепер вони мене страшенно тривожать.

— Без причини нічого не буває, — резонерствовала я. — Очевидно, і вашій тривозі єсть якась причина.

Сама Б'янка, очевидно, критично наставлена до офіційної матеріалістичної філософії Маркса і визнає рацію існування ідеалістичних теорій. Цікаво, що слова товаришки Уляни про те, що «коли ідеалізм має багато недоговорености, то й матеріалізм не без слабких боків», оцінює Б'янка як вияв розходження з партією і незадоволення... Уляна ще боїться це розходження усвідомити, але вона вже задумується над цими питаннями і вони її страшенно тривожать. Б'янка бачить у цій тривозі якусь глибшу причину. Очевидно, що Б'янка цілком однозгідна з Аглаєю в тому, що від матеріалізму і Маркса залишилися тільки «ріжки на ніжки». Симпатії Хвильового є явно по боці Б'янки і Аглаї. Вони є відображенням його настроїв і рупором його ідей. Не все тут ясне і до кінця домоворене, але важливим є відчуття, над чим думав письменник і в якому напрямі йшли його шукання. Щоб поминути цензуру, Хвильовий користується ще й таким прийомом, як переказ сну Б'янки, за який звичайно ні письменник ні героїня не може відповідати. У сні Б'янка бачить, як «раптом Дон-Квізадо виносить на прилюдний диспут (і думає захищати)

магістерську дисертацію на тему «душа матерії». — Я тебе заклинаю, як індійський факір! — кричить Дон-Квізадо. — Я хочу пізнати твою душу, о матеріє! Невже ти, як панцерник, і сила моєї художньої інтуїції не найде дороги до твоєї темної душі?»

Цілком очевидно, що проблема матеріялізму і ідеалізму хвилювала і Хвильового і що в своїх шуканнях він явно відходить від метаріялізму Маркса і схиляється до ідеалістичної філософії. Ідеалістична філософія відповідала його духовій натурі і психічному наставленню, його поглядам на людину і життя, його етиці і естетиці, і навпаки, матеріялізм їх заперечував.

Хвильового не задовольняв історичний матеріялізм. «Історію робить не тільки економіка, але й живі люди». «Я далеко стою від вульгарного тлумачення маси. Революцію маса творить через свою інтелігенцію, бо всякий масовий вибух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи Троцькі...» Так заявляє Карамазов — позитивний герой з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Думки Карамазова є безперечно думками Хвильового. В цьому образі втілено багато автобіографічних рис письменника.

Матеріялістичному культові маси Хвильовий протиставить ідеалістичний культ людини — творчу індивідуальність з її духовими ідеалами і стремліннями, могутньою волею і творчим інтелектом. Хвильовий має на увазі європейський «ідеал громадської людини», яка є «власністю всіх клас». Це людина європейської культури. Це «європейський інтелігент в найкращому розумінні цього слова», це «знайомий нам чорнокнижник із Віртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух». «Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності». Фавстизм і прометеїзм — це і є головні елементи того, що Хвильовий звав «психологічною Європою». «Велика людина бачить далі від інших і хоче сильніше. Вона, герой, ця страшна сила, — і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися». Цими поглядами Хвильовий поривав не лише з большевицькою системою і з Москвою, але й з Малоросією і просвітянщиною.

Ідеалізм Хвильового є філософською базою його художньої творчості і естетики. Візьмемо для прикладу повість «Сантиментальна історія». Б'янка — героїня цієї повісті є яскравим типом ідеалістки. «Па-

м'ятаю дитинство, його передчуття й неясну тривогу. Коли мені було щось біля шести років, я сама тягла маму до церкви, щоб стати десь у темному закутку й прислухатися до таємного шамотіння.»

Бабуся розповідала мені про катакомби, і здавалось, що я стою в катакомбах. Я любила ходити й на луки, любила запах осоки й це зелене море трав, що хлюпало за рікою, я безумно любила вечерові кучугури і червінькову шелюгу, і димки над нашою оселею. Але я ненавиділа наших провінційальних людей, таких темних і диких, як дичавина тамерланівщини і завжди тоскувала за **тим незнанням, що загубилося десь у далеких краях**. Колись небіжчик — брат (він був страшенний мрійник, і він загинув на барикадах), колись він патетично деклямував мені:

— Б'янку, я вже, мабуть, не повернусь додому, і багато нас, очевидно, не повернуться. Але йдемо ми з такою радістю, ніби чекає нас не смерть, а якесь надзвичайне безсмертя.

Потім він говорив мені про світові пожари, про невідомий фантастичний край. Я довго слухала його, і перед моїми очима виростало химерне коло, і я вже бачила внутрішніми очима нових людей якоїсь ідеальної країни. Пам'ятаю я випрямилась на весь свій дитячий зріст (я й справді тоді була ще дитиною) і сказала надхненно:

— Клянусь тобі, брате!

Більше нічого не сказала, бо знала, що далі не треба говорити, і він зрозумів мене.

Але потім раптом побачила (тоді вже брата давно не було), що прийшла якась нова дичавина, і над нашою провінцією зашуміла модернізована тайга азійщини, і тільки зрідка проривалися молоді вітерці. **Тоді почала вірити, що десь живуть інші люди, і мене не можливо потягло до них.**

Очевидно, і це зміцнювало моє **бажання полетіти кудись**, до того ж і журавлі принесли мені сімнадцяту весну. Я виходила вночі в садок і вже не могла спокійно слухати їхнього крику. Ця весна так затривожила мене, ніби я була перелітною птицею й мусіла летіти кудись за моря».

Б'янку полягнуло вдаль, і вона полетіла. Але полетіла вже не до «загірніх озер невідомої прекрасної комуни», а в реальне українське місто Радянської України, де найбільше відчувалися молоді вітерці Українського Відродження і де виростали у Вишах нові люди нашого часу — тисячі Аглай у спідницях і штанах».

І в цьому творі в образі Б'янки Хвильовий відтворює не лише певний тип української молоді, а й підносить його як втілення ідеї нової України. Це символ України 20-тих років — не здійсненої, але якою вона ставала в процесі Українського Відродження. Ця особливість творчої методи, як і «націоналістична романтика» Хвильового є виявом його ідеалістичного світогляду. Хвильовий далекий від натуралістичного копіювання дійсності. З цього погляду творча метода Хвильового далека від ленінської теорії відображення чи відбиття, яка ґрунтується на марксистській теорії історичного матеріалізму і яка є філософською базою творчої методи т. зв. соціалістичного реалізму. Хвильовому закидали, що він виводить у своїх творах виняткових героїв і змальовує їх виняткові переживання в протиставленні до «юрби». В цьому советські критики вбачали, і цілком правильно, відхід від марксо-ленінської методології; певну данину ідеалістичній естетиці та «індивідуалізму». Хвильовий відповідав: «А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?» («Синій листопад»). У своєму журналі ВАПЛІТЕні дали плужансько-гартянським «масовикам» та їх марксистським критикам ясну і одверту відповідь: «торжеством мистецької творчості є відтворення особистостей, що є носіями великого прогресивного руху і великих ідей людства. Література Українського Відродження не може вирости «на аморфній масі», на лікнепівцях і графоманах, рівняючись на некультурну масу. ВАПЛІТЕ поставила своїм завданням створити «ударну ідеологічну групу», її «ставка — на якість», а не на кількість. Бо «кожна кляса, в тому числі пролетарська, творить своє мистецтво через свою більш менш талановиту молодь і ніяк не всім загально» («Думки проти течії»).

Герої Хвильового, типу Б'янки і Аглаї, справді не є типовим як образи советської людини. З погляду большевицької критики, яка типовість визначає у розумінні пересічних показників статистики, Аглая є винятком. Але з погляду філософії і естетики хвильовистів типовість літературного героя визначається відповідністю його до тенденцій історичного розвитку, як носія ідей великого прогресивного руху. В цьому розумінні Б'янка і Аглая є глибоко правдивими типовими постатями, які знаменують собою процес Українського Відродження 20-тих років. А крім того мистецтво розглядає Хвильовий і його друзі з ВАПЛІТЕ не як пасивне відображення суспільного життя, а як

образний вираз ідеології і дієвий суспільний чинник. «Художня література орудує не точними формулами, а в плані певної ідеології формує емоції». «Художній твір мусить не тільки ставити і розв'язувати суто художні проблеми, а ставити і розв'язувати в художніх формах проблеми ідеологічні. Кожен твір мусить сам за себе відповідати на запитання «для чого він написаний». (ВАПЛІТЕ, ч. 4, «Думки про молоду белетристику»). В ділянці естетики ВАПЛІТЕ пропагує «сучасне революційне активне світосприймання» і цих позицій критикує дореволюційне українське мистецтво, яке «носить тавро глухого провінціалізму, плоского побутовизму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства, поруч з низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». (І. Врона — «На шляхах революційного мистецтва» — ВАПЛІТЕ, ч. 3.).

З позицій «найактивнішого відношення до сучасности» і життєзмінюючої установи підходить до проблем естетики і Лесь Курбас у статті, що ми її вже цитували з журналу «ВАПЛІТЕ» ч. 3. Його визначення просто геніальне: «Стиль наш — це динаміка становлення... На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм, який «котиться до звичайного безвольного натуралізму... Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів. Колосальне завдання виростає перед нашим мистецтвом змінити в корені світовідчуття нашої відсталости». Ці погляди Лєся Курбаса цілком відповідають думкам Хвильового, який писав: «Думаю так: іде доба романтизму. Хто цього не розуміє, багато втратить. Реалізм прийде, коли з робфаків вийдуть тисячі, натуралізм — коли конче запаскудимو життя».

Під романтизмом тут розуміється не стиль у вузькому значенні цього слова, а творча метода, що впливає з ідеалістичного світогляду — романтизм, як вислів ідеалізму в мистецтві.

Ідеалізм і романтизм є питоменими й істотними властивостями української духовости, світогляду й мистецтва. На це звернув свою увагу і виявив у своїй науковій праці Микола Костомарів. Розкриваючи духовий світогляд українського народу, як він виявився в народніх піснях та думках, і спиняючись детально на відношенні народу до природи, Костомаров у своїй монографії відзначає:

«Об'єкти природи, що часто зустрічаються, не цікавлять уяви народу лише через те, що око їх бачить раз-у-раз. Треба, щоб вони існували в повному розумінні цього слова: народ шукає в них життя, а не примар, хоче з ними стикатися не лише фізично, але й духово. Фізична природа проникнута творчою ідеєю, підігріта божественною любов'ю, втілена в як-наймайстерніші форми. Кожне явище в ній не випадкове, має свій закон, що його відкриває дух. У природі для людини ховається значіння, приладжене до її власної істоти; у предметах, що її оточують, людина бачить не саму грубу бездушну матерію; навпаки, хоч як далеко від його істоти буде який небудь твір рідкої планети, — в людині є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духовою істотою; є таємний голос, що вказує, в чому полягає цей зв'язок. Ось таке усвідомлення духового в фізичному і становить основу всього найкращого в мистецтві. Воно є ознакою гармонії й любови, що існує між Творцем і його творивом. Людина здібна любити лише дух; фізичне саме про себе неприступне для його серця».

Виходячи з цього пункту Костомаров підходить до пояснення ролі, що її грає в народній поезії природа. Це роля символів. Об'єкт природи у поетичному творі отримує духове значення в формі прикладення його до життя моральної істоти або — символу. Символ не є ні образ, ні порівняння, ні алегорія, вони служать йому лише формою; символ виявляє таємний внутрішній зв'язок, єдність ідеї в явищах життя і природи». («Пыпин — «История русской этнографии», т. III, ст. 172).

Основні риси естетики, що впливають з українського ідеалістичного світогляду, досить виразно виступають також і в творчості найбільшого поета України — Шевченка і в його поглядах на мистецтво. Відома річ, що Шевченко почував антипатію до містики, а перечитуючи «Естетику» Лібелята у своєму щоденнику занотував: «Лібельт, він тільки пише попільському, а почуває (чого я не певен) і думає понімецькому, або, принаймні просякнув німецьким ідеалізмом... Він скидається на нашого В. А. Жуковського в прозі. Він так само вірить у позбавлену життя красу німецького кволого й довготілесого ідеалу»... Шевченко не погоджувався з Жуковським, коли той зауважував, що твори Брюлова занадто матеріяльні та що вони причнітають до грішної землі божественне, високе мистецтво». А з приводу показаних йому зразків німецького мистецтва зауважує:

«Боже! що ми побачили в цьому величезному портфелі, що розгорнувся перед нами? — Довготелесих, мертвих мадон, оточених готицькими худими херувимами та інших справжніх мучеників — і (то) мучеників живого усміхненого мистецтва. Побачили Гольбайна, Дюрера, але ніяк не представників малярства дев'ятнадцятого століття. До якої міри, одначе, з глузду з'їхали ці німецькі ідеалісти — живописці!».

Але було б помилкою бачити в цих словах заперечення ідеалізму в мистецтві. Шевченко заперечує тут погляди «германофіла» Жуковського і «позбавлену життя красу німецького кволого й довготілесого ідеалу». Великий життєлюбць і поклонник «божественної краси усміхненої Матері-Природи» і «живого усміхненого мистецтва» Шевченко поєднував свій ідеалізм з цією рисою свого світовідчуження, яка є питоменною властивістю українського життєстверджуючого світовідчуження. Ця риса пізніше знайшла свій вислів у формулі «романтики вітаїзму» Хвильового. Український ідеалізм так само, як і українська романтика, не є відірвані від «грішної землі» і виповнені матеріальною річечістю і життєстверджуючим патосом. Українська духовна природа не зносить крайностей і схильна до синтези.

При дальшому читанні Естетики Лібельта Шевченко зауважує, що Лібельт видався йому вже «поміркованим ідеалістом і більше схожим на людину з тілом, ніж на безтелесого німця. В одному місці він (звичайно обережно) доводить, що воля й сила духа не може проявлятися без матерії. «Лібельт рішуче покращав у моїх очах. Та все ж таки він школяр. Він пренаївно доводить наявність всемогутнього Творця всесвіту у всьому видимому й невидимому нами світі. І так клопочеться про цю стару, як світ, істину, немов би це його власний винахід». І далі Шевченко полемізує з Лібельтом в питаннях естетики, як із скрайнім і безоглядним ідеалістом-містиком. «Він, наприклад, людину-творця в ділі красних мистецтв взагалі, зокрема й у малярстві, ставить вище за натуру. Тому, мовляв, що природа діє в визначених їй незмінних межах. А людина-творець — нічим не обмежена у своїй творчості. Чи не так? Мені здається, що вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами. А нехай спробує цей свободний творець на волосинку відступити від вічної красуні-природи, то він стає боговідступником, моральним виродком, подібним до Корнеліуса й Бруні.

Я не кажу про дагеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, не було б творчості, не було б справжніх моряків, а були б тільки портретисти на зразок Зарянка. Великий Брюлов одної ризи не дозволяв собі провести без моделі. А йому, як сповненому творчої сили, це, здавалось би, було дозволене. Але він, як палкий поет і глибокий мудрець-серцезнавець, зодягав свої високі, світлі фантазії в форми непорочної вічної правди. І тому саме його ідеали, пояні краси й життя, здаються нам такі милі, такі близькі, рідні».

Отже основна формула естетики у Шевченка звучить: Мистецтво не є дагеротипним наслідуванням природи, а творчістю, але високі, світлі фантазії та ідеали справжній мистець одягає у форми непорочної вічної правди. Мистець не мусить відступати від вічної красуні-природи, інакше від стає боговідступником і моральним виродком. «Матеріяліст, — пише Шевченко, — що йому Бог відмовив святого радісного почуття розуміння його благодаті, його нетлінної краси», є «напівлюдиною». «Вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними незмінними законами». В цьому людина-творець не стоїть вище за натуру, бо є часткою її і підкорена її законам. Від матеріялістичної естетики Шевченко відмежовується там, де він говорить, що мистецтво не є наслідуванням природи, а творчістю і стверджує вищість мистецької творчості над природою в іншому значенні, а саме: Людина-творець не є пасивним елементом природи; обумовлена і обмежена природою в її загальних законах, ця людина-творець є в той же час повна «творчої сили», «волі і сили духа», творчої фантазії та ідеалів. Знання законів природи і близькість до грішної землі, до життя не принижують «божественне високе мистецтво, а навпаки, роблять його повним краси й життя, і тому твори цього мистецтва здаються нам такими милими, такими близькими, рідними. По суті це є ствердженням позитивності принципу антеїзму в мистецтві, який веде до створення національно-органічного стилю і вияву в ньому національного світовідчуження і духовости. І, з другого боку, теза про вищість мистецтва як творчості, як вияву волі і творчої сили духа людини-творця, виявляє ту рису українського національного світогляду, яка у Хвильового знайшла вислів у формулі «активного романтизму». Таким чином, естетика Шевченка поєднує в собі ідеа-

лізм, антеїзм, вітаїзм і активізм у їх органічній синтезі.

З аналізу народної поезії і творчості генія Української нації — Шевченка, а також з його естетичних поглядів випливає лише один висновок: **Мистецьке освоєння реального світу, в його матеріально-речовому і соціально-суспільному аспекті, є в українців духово-величне — ідеалістичне і романтичне і в той же час воно не відривається від землі; воно налите її соками і виповнене всіма кольорами райдуги. Українське мистецтво є більш, ніж будьяке інше, органічною синтезою реалізму й романтики з приматом ідеалістичного світовідчуження. В ньому знаходить свою найідеальнішу розв'язку центральна проблема історичного розвитку мистецтва — проблема поєднання краси ідеалу і мрії мистецтва з правдою життя і красою природи.**

Естетика ВАПЛІТЕ виявляє в собі ті самі ознаки, що їх ми бачимо в українській духовості і зокрема в народній естетиці і естетиці Шевченка. Ми вже відзначили вище, що ця естетика ґрунтується і усвідомлюється ваплітянами, виходячи з «нашого сучасного революційного активного світосприймання», з «позицій найактивнішого відношення до сучасності», і «нового світорозуміння». Новим є цей світогляд супроти того світогляду, який офіційно поширювали в цей час на Україні большевики і який був властивий ХІХ століттю — добі розкладу і національного занепаду. Світогляд ВАПЛІТЕ і впливаюча з нього естетика є запереченням передовсім матеріалізму Маркса і його естетики. **«Мистецтво нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів»** (Л. Курбас). І, з другого боку, **естетика ВАПЛІТЕ є запереченням того реалізму, що скочується до безвольного «натуралізму»** — з його «плоским побутовізмом або зовнішнім «малоросійським» стилізаторством, «низькою технічною культурою та інтелігентсько-народницькою, просвітянською ідеологією», яка заводила дореволюційне українське мистецтво в кут «глухого провінціалізму». (І. Врона). В протилежність до цього філософія мистецтва ВАПЛІТЕ є по суті відродженням українського ідеалізму й романтизму в мистецтві. З цього погляду естетика ВАПЛІТЕ є національно-органічною і тут виявляється її зв'язок з українською духовістю і національними традиціями. Це, розуміється, не означає, що ВАПЛІТЕ нічого нового не внесла до скарбниці української духовості, а лише **відродила** те, що колись було в духовості українського народу і зокрема, що вже ви-

словив і сформулював Шевченко. **ВАПЛІТЕ**, знаменуючи собою Українське Відродження як поворот до національних джерел і української духовости і як їх відродження є новим щаблем в розвитку української думки і духовости, в тому числі й естетики. Конкретно це виявляється в створенні нових мистецьких, культурних і духових вартостей і в дальшому поглибленні і розвитку української науки і теорії, що підносили українську націю зі становища малоросійської провінції на рівень суверенної і творчої нації, ставлячи її як рівну з рівними поруч з іншими великими народами. І тільки лютий московсько-большевицький терор обірвав цей процес і загнав його у глибоке підпілля.

Подані нами теоретичні визначення і формули в питаннях світогляду і естетики, що ми їх знаходимо у ваплітян, органічно вкладаються в єдиній системі. Аналіза мистецьких творів провідних постатей **ВАПЛІТЕ** так само з неменшою переконливістю виявляє цілковиту відповідність їх творчої мистецької практики і виявленого в ній світовідчування і світорозуміння до їх літературно-естетичних поглядів. І мистецькі твори **ВАПЛІТЕ** і філософія мистецтва є висловом світогляду її виразників і належать до одної системи — системи філософського ідеалізму. Досить взяти основне питання, за яким визначається приналежність до тої чи іншої системи — питання про відношення матерії до духа у філософії, або про відношення мистецтва до дійсности в естетиці, щоб ясно і твердо встановити і відмежувати ідеалізм від матеріалізму і на цій підставі визначити світоглядову і естетичну систему **ВАПЛІТЕ**.

На жаль, для деяких наших критиків і літературознавців такий критерій не існує, і вони визначають світоглядову систему хвилювізму і всього Українського Відродження 20-тих років, по-своєму — як систему «активного войовничо-волюнтаристичного матеріалізму» (Ю. Шерех — «Колір нестримних палях-тінь». МУР, ч. 1, ст. 154). Юрій Шерех робить при цьому деякі пом'якшення, підкреслюючи, що «активний волюнтаристичний матеріалізм українського культурного ренесансу двадцятих років, з такою силою сконцентрований і виявлений у «Вертепі» (А. Любченка), не слід змішувати з офіційним матеріалізмом підручників тієї доби» (там же). Але така поправка нічого не міняє в суті. Матеріалізм, який би він не був у своїх конечних висновках і вислідах і в своїй системі є цілком певним поняттям, і його не можна

сплутати з ідеалізмом. Матеріалізм з добавками, хоч би й волюнтаризму і активізму, не відповідає філософській системі хвильовизму українського ренесансу 20-тих років. Відчуваючи, очевидно, невідповідність матеріалізму як визначення світогляду і світовідчуження українського ренесансу 20-тих років, Юрій Шерех далі пише: «Яка б не була ця філософія «Вертепу», але вона підкупає тим, як широко захоплює вона життя, як жадібно всотує всі звуки і барви довкілля, як не цурається найбільших протиріч, як усюди і скрізь прокладає шлях людині»... І саме на русі протиріч з особливою переконливістю виростає основна філософсько-етична ідея «Вертепу» — ідея вічного неспокою — і пов'язана з нею національно-етична ідея месіянства України, з особливою переконливістю виростає віра — **віра в людину і віра в Україну**, яка наскрізь проймає «Вертеп», як і увесь український культурний ренесанс двадцятих років. Так, бо матеріалізм Аркадія Любченка — хоч яким парадоксом це звучить — виростає з віри і увесь важний і чинний і дійсний тільки як підґрунтя великої віри. І саме в цій точці він, коли хочете, переростає в **великий ідеалізм**. Нарешті, знайдено потрібне слово! Але, на жаль, Юрій Шерех висуває далі тезу, що в наші часи «сперечання між ідеалізмом і матеріалізмом стає справою суто словесною», що «войовничий ідеалізм є таким же наївним, як і войовничий матеріалізм, що «вони обоє однаково скомпромітовані політично», і що «тим самим заперечено будь-який монізм — ідеалістичного або матеріалістичного порядку однаково». Далі він пише, що «система **українського** матеріалістичного світогляду, як показує «Вертеп», — а він тільки підсумовує й синтезує щодо нього всю світоглядову систему хвильовизму як осередку світогляду українського культурного ренесансу двадцятих років — річ цілком можлива і, отже, боротьба за український світогляд зовсім не означає боротьби з матеріалізмом за всяку ціну». — Ця теза ґрунтується на непорозумінні і вона безперечно помилкова. Корінь цієї помилки в тому, що сучасне банкрутство матеріалістичної філософії і перехід матеріалістів на позиції ідеалізму розглядається як еволюцію матеріалізму і збагачення його позитивними елементами ідеалізму. Така уява не відповідає дійсності і вона фальшива. Матеріалізм не еволюціонує, а банкрутує. Компроміс матеріалізму з ідеалістичними теоріями показує всю неприродність і штучність такого союзу. Сам Шерех у своїх писаннях не хотючи стверджує це там, де він

пише про діалектику в її відношенні до ідеалізму і матеріалізму. Він цілком правильно відзначає, що діалектика не є іманентною властивістю марксизму. Якщо у Маркса і Леніна і є «діалектика», то «тільки в знекровленому і кастрованому вигляді». Вона у них «спотворена сполукою з матеріалізмом. Ані своїм походженням ані застосуванням діалектика нічого не має з марксизмом. Гегель до марксизму причетний куди менше, ніж наші теперішні полемісти — противники марксизму і діалектики. Не дурно ж і самі марксисты заявляли, що вони повинні були поставити Гегеля з голови на ноги. Якою ціною такі перевертання даються, про це нема потреби говорити». (МУР, ч. 3, ст. 23). Дуже цікаві думки, що їх Шерех відкрив несподівано для самого себе в розпалі полеміки, і йому треба лише тепер їх глибше усвідомити. Це є ще одним доказом користи і плідності дискусії і зокрема — діалектики.

Посилання на те, що ідеалізм є політично скомпромітований «безоглядними ідеалістами», дуже нам нагадує таке саме посилання на те, що слово «націоналізм» теж політично скомпромітоване «безоглядними націоналістами». Точнісінька аналогія! Виходячи з факту політичної компромітації наших «безоглядних і війовничих» невдах, деякі наші наївні політики і публіцисти уникають слова «націоналізм» і соромливо заміняють його невинним і «демократичним» словом «національний», чи «визвольний» або «український», взагалі заперечують український націоналізм як ідейно-духовний і політичний рух і не помічають, що заперечують те, що не можна і не слід заперечити. Те ж саме робить Юрій Шерех і з ідеалізмом. Але що спільне має це з політикою і наукою? Політично скомпромітовані є невдачні й безоглядні «ідеалісти» і «націоналісти», а не ідеалізм і націоналізм, як такі, що в суті речей є дані. Справа, отже, в тому, про який націоналізм і який ідеалізм іде мова.

Ідеалізм і націоналізм ВАПЛІТЕ — це справді не те саме, що ідеалізм і націоналізм скажімо в теорії і в політичній практиці наших «безоглядних». Але з цього не випливає, що ми мусимо від націоналізму й ідеалізму відцуратись і ВАПЛІТЕ від ідеалізму і націоналізму відмежувати, всупереч навіть тому, що Хвильовий сам визначав суть хвильовизму цими ж словами і означеннями; знаючи, що вони відповідають науковій термінології і означенням.

Деякі тези і формули ВАПЛІТЕ видаються справді парадоксальними і такими, які, в ідеалістичній системі

не вкладаються і націоналізмові не відповідають. Лесь Курбас, наприклад, вказуючи на потребу в мистецькій творчості виходити з позицій найактивнішого відношення до сучасності, закликав «зв'язуватися з передовими інтелектами світових культур» і «вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи. Тому прямування до досягнень науки, до **наукового світогляду**, до раціоналізації та науковости у всіх ділянках людської творчости». Ця теза може видатись справді як вислів матеріялістичного раціоналізму, як антитеза до ідеалістичного ірраціоналізму й інтуїтивізму. Але чи раціоналізм і науковість у формулювці ВАПЛІТЕ є в суперечності до філософського ідеалізму? Раціоналізм ВАПЛІТЕ є в синтезі з ірраціоналізмом чи інтуїтивізмом.

В дійсності справді науковим світоглядом — світоглядом, який охоплює дійсність глибоко всебічно, плюрально і в процесі її розвитку і ставання є світогляд, опертий на філософському ідеалізмі.

Якщо говорити про конкретний світогляд ВАПЛІТЕ, то він, будучи в основі ідеалістичним, не заперечує ні ролі матерії, ні ролі виробничих відносин в суспільстві, а ставить їх лише на належне місце і «прокладає шлях людині», її розумові й інтуїції і її творчій духовій силі. Матеріялізм є однобічним. Він каструє життя і світ, зводячи його до матерії і заперечуючи в ній душу». В протилежність цьому світогляд Хвильового і ваплітян характеризується універсалістичним розумінням світу й життя в їх матеріяльних і духових проявах. Суперечність між матеріялізмом і ідеалізмом знімається в наші часи в такій мірі, в якій сучасні матеріялісти засвоюють собі здобутки ідеалізму і приймають його погляди. Тим самим матеріялізм справді сьогодні втрачає свій монізм і свої позиції і навпаки ідеалізм виступає сьогодні носієм моністичного світогляду, в тому розумінні, що він охоплює цілий світ в його матеріяльних і духових проявах, — визначаючи кожному з них належне місце в гієрархічній будові космосу. Ідеалістичний монізм і полягає саме в підкресленні примату духа, як рушійної сили світобудови, тоді, як матеріялістичний монізм є в запереченні духа і в зведенні цілого світу до матерії. Єдність світу бачить матеріялізм в його матеріяльності, а не в процесі його різноманітності проявів, не в його бутті, як єдиного цілого, підкореного єдиним законам розвитку.

З вище сказаного робимо висновок: сперечання між ідеалізмом і матеріялізмом не є справою суто словес-

ною, а є наслідком глибокої розбіжності в розумінні життя і світу — наслідком розбіжності цих двох світоглядів.

Сучасний розвиток науки і пізнання світу заперечує не філософський монізм, взагалі, а монізм матеріялістичної філософії і скріплює наукове охоплення світу в єдиній універсальній і моністичній системі філософського ідеалізму.

Матеріялістична система суперечить світоглядові українського народу і українській духовості. Боротьба за український світогляд є боротьбою з матеріялізмом і за відродження ідеалізму в життєвій практиці і в філософії.

Ідеалізм є прапором Українського Відродження з кількох причин, а саме: а) він відповідає духовій натурі українців, б) є дійсно правдивим і тим самим науковим світоглядом, в) є актуальним на сучасному етапі, як заперечення матеріялізму і однобокого техніцизму сучасного суспільства в парі з його духовою деградацією і занепадом.

Українське Відродження, підносячи прапор ідеалізму і на його основі духового скріплення і оновлення українців у боротьбі за своє національне буття, тим самим прокладає і вказує шлях до відродження всього людства. Історична місія України стає сьогодні реальним фактом і діючим фактором.

З М І С Т

	стор.
I. ВАПЛІТЕ і наше «сьогодні»	5
II. Шлях боротьби	16
III. Слідами «Прометея»	27
IV. «Розпеченим пером»	47
V. Ідеологія і світогляд хвильовизму	60
VI. Революція і поступ	65
VII. Ідеалізм, матеріялізм і естетика	78

